

PETER
ACKROYD

DĚJINY
ANGLIE
— ZÁKLADY —

OD PRÁVĚKU DO SKLONKU PANOVNÍ JINDŘICHA VII.

DĚJINY ANGLIE

— ZÁKLADY —

DĚJINY ANGLIE — ZÁKLADY —

PETER ACKROYD

Přeložil Zdeněk Hron

Vydalo nakladatelství BB/art s.r.o. v roce 2014

Bořivojova 75, Praha 3

Copyright © 2011, 2012 Peter Ackroyd

All rights reserved.

Z anglického originálu *The History of England. Volume I. Foundation*

(Published by Pan Books, London, 2012)

přeložil © 2014 Zdeněk Hron

Redakce textu: Zuzana Pokorná

Jazyková korektura: Jan Řehoř

Grafická úprava obálky © 2014 Jan Matoška

První elektronické vydání v českém jazyce

ISBN 978-80-7507-193-4

Obsah

Seznam ilustrací 7

1. Kamenné hymny 11
2. Po římsku 35
3. Změna podnebí 52
4. Hroty oštěpů 55
5. Krvavý orel 71
6. Králova míra 86
7. Příchod dobyvatelů 90
8. Domy 101
9. Ďáblové a zlí lidé 106
10. Silnice 127
11. Zákon už neplatí 130
12. Jména 136
13. Troufalý kněz 138
14. Zmizelé vesnice 158
15. Velká listina svobod 161
16. Zločin a trest 183
17. Prostý král 189
18. Rok a roční období 209
19. Imperátor Británie 215
20. Kladivo 230
21. Královi milci 234

22. Narození a smrt	251
23. Vznik národního povědomí	255
24. Školy noci	273
25. Zmatky a otřesy	281
26. Do lesů	307
27. Trpící král	310
28. Staré zvyky	318
29. Válečník	321
30. Jak nás viděli jiní	331
31. Prostý člověk	333
32. Seznamte se s rodinou	351
33. Rozdělené království	359
34. Svět plný her	369
35. Lev a beránek	377
36. Základní strava	392
37. Jarní král	396
38. Přijďte do města	409
39. Král horlivec	413
40. Král podezřívavosti	423
41. Závěr	439
Doporučená četba	444
Rejstřík	458

Seznam ilustrací

1. Stonehenge, z iluminovaného rukopisu (© akg-images/British Library)
2. Cernunnos, stříbrný reliéf rohatého boha uctívaného v době železné (© akg-images/Erich Lessing)
3. Mozaika z římské vily v Bignor v západním Sussexu (© akg-images/Florian Monheim/Bildarchiv Monheim)
4. Stylizované zobrazení některých protagonistů, kteří se zasloužili o dobytí Británie Římany (© Mary Evans Picture Library)
5. Přilba významného germánského náčelníka ze Sutton Hoo (© akg-images/British museum)
6. Kolorovaná rytina anglosaského sídla z 19. století (© akg-images/North Wind Picture Archives)
7. Saští bojovníci se chystají do bitvy (© Mary Evans Picture Library)
8. „Alfréd v dánském ležení“ (© Mary Evans Picture Library)
9. Aethelbert, velký král Kentu (© akg-images)
10. Beda Ctihodný ve svém skriptoriu (© akg-images/British Library)
11. Incipit Evangelia svatého Matouše z Lindisfarneského evangeliáře (© akg-images/British Library)
12. Vikinská loď (© akg-images/British Library)
13. Zobrazení Ethelreda, běžně známého pod přізviskem Nerozhodný či Bezradný (© akg-images/British Library)
14. Eduard Vyznavač, anglický král v letech 1042–1066 (© akg-images/British Library)
15. Normané v roce 1066 přelouvají průliv La Manche, aby podnikli invazi do Anglie (© Getty Images/Bibliothèque Nationale)
16. Smrt krále Harolda v bitvě u Hastingsu na výšivce z Bayeux (© Mary Evans Picture Library)
17. Muž s napřáženou sekerou, *Topographia Hibernica* (© akg-images/British Library)

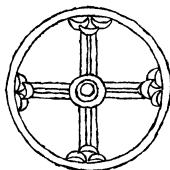
18. Vyobrazení člověka se psem z Luttrellovského žaltáře (© akg-images/British Library)
19. Dřevorez z 19. století zobrazující středověké panství (© akg-images/North Wind Picture Archives)
20. Podoba Matyldy, která od března do listopadu roku 1141 fakticky byla anglickou královnou (© akg-images/British Library)
21. Jindřich II. čelící Tomáši Becketovi (© akg-images/British Library)
22. Richard I., známější pod příviskem Richard Lví srdce (© akg-images/British Library)
23. Jan Bezzemek na koni (© akg-images/British Library)
24. Měsíc březen vyobrazený v Bedfordském breviáři (© akg-images/British Library)
25. Různé zemědělské práce v průběhu roku (© Mary Evans Picture Library)
26. Opat, mniši a středověký klášter (© akg-images/British Library)
27. Stavění kláštera (© akg-images)
28. Eduard I. vystupuje v parlamentu (© Mary Evans Picture Library)
29. Pohled na hrad Harlech (© IAM/akg-pictures)
30. Královna Isabela, bludná choť Eduarda II. (© Mary Evans Picture Library)
31. Černá smrt (© Mary Evans Picture Library)
32. Žena nakažená malomocenstvím (© akg-images/British Library)
33. Pouštění žilou (© akg-images/British Library)
34. Bitva u Kresčaku (© akg-images/British Library)
35. Náhrobek Černého prince (© akg-images/Erich Lessing)
36. Podoba Richarda II. na Wiltonském diptychu (© akg-images/Erich Lessing)
37. Strana z Viklefovy Bible (© IAM/akg-images)
38. Křížová chodba katedrály v Gloucesteru (© akg-images/Bildarchiv Monheim)
39. Výjev ze selského povstání v roce 1381 (© akg-images/British Library)
40. Korunovace Jindřicha IV. ve Westminsterském opatství (© IAM/akg-images)
41. Bitva u Azincourtu (© akg-images/Bibliothèque Nationale)
42. Sňatek Jindřicha V. s Kateřinou z Valois (© akg-images/British Library)
43. Podoba Johanky z Arku (© akg-images/Archives Nationales, Paříž)

SEZNAM ILUSTRACÍ

44. Jindřich VI. v plné zbroji (© Mary Evans Picture Library)
45. Rodokmen Warwicků od Johna Rouse z Warwickova spisu *De Regibus Angliae* (© akg-images/British Library)
46. Eduard IV. (© Mary Evans Picture Library)
47. Elizabeth Woodvilleová (© Mary Evans Picture Library)
48. Eduard V. (© Mary Evans Picture Library)
49. Richard III. stojící na bílém kanci (© Mary Evans Picture Library)
50. Alžběta Yorská a Jindřich VII. na ilustraci z 19. století (© Sarah, hraběnka z Essexu/Getty Images)
51. Alegorie Tudorovců (© akg-images/British Library)

1.

Kamenné hymny

Když lidé postavili první pískovcový megalit v kruhu Stonehenge, byla země, již nazýváme Anglií, už velmi stará. U vesnice Happisburgh v norfolkském hrabství bylo nedávno nalezeno osmasedmdesát pazourkových předmětů, které se tam octly před devíti sty tisíci lety. Náš dlouhý příběh začíná opravdu tak dávno.

Z jižní Evropy přišli v nejméně devíti samostatných a výrazně odlišných vlnách lidé, kteří využili teplých meziledových dob, jež trvaly mnoho tisíc let – jsou to národy bez historie, které po vzestupu a pozdějším rozplynutí v neznámu po sobě zanechaly jen svědectví v podobě kamenů a kostí. U stěny jeskyně na Gowerském poloostrově byly nalezeny tělesné pozůstatky člověka, jehož tam uložili před devěťadvaceti tisíci lety. Kostí měl ještě slabě obarvené na červeno, z čehož vyplývá, že byly buď posypány okrem, anebo že se jeho pohřební oděv vyznačoval sytou barvou. Měl na sobě rovněž boty. Okolo něho byly nalezeny různé předměty patřící k pohřební výbavě včetně náramků z mamutoviny a proděravěných mušlí. Hlava byla odnata, ale tělo bylo uloženo společně s mamutí lebkou.

Nalezený muž byl mladý, možná mu nebylo víc než jedenadvacet let, ale v těch vzdálených dobách byli mladí všichni – muži i ženy. Očividně byl nějakým vůdcem klanu či kmenovým náčelníkem. Společenská hierarchie, provázená atributy hodnosti a postavení, tedy existovala už v samých začátcích lidského světa. Jeskyni, v níž byl muž pohřben, sice navštěvovala četná pokolení, avšak přesto nevíme, jaká tajemství v sobě skrývala. Lid, jehož představitelem byl nalezený mrtvý, zmizel z povrchu země.

Ze všech, kteří postupně přišli do Anglie, přežili pouze ti poslední. Dorazili asi před patnácti tisíci lety a usadili se na vzájemně tak odlehlých místech, jakými jsou dnešní hrabství Nottinghamshire, Norfolk a Devon. Před třinácti tisíci lety vyryli do měkkého vápence tvořícího strop jedné nottinghamshireské jeskyně figurky zvířat a ptáků, mimo jiné i srnce a medvěda, jelena a bizona.

Po celé generace nedocházelo k žádným patrným změnám. Ti lidé prostě přežívali. Odolávali. Nevíme, jakým jazykem mluvili. O tom, co zbožňovali, nemáme sebemenší tušení. Nebyli však němí – jejich duševní schopnosti byly stejně velké nebo malé, jako jsou naše. Smáli se i plakali, modlili se. Kdo to byl? Byli to předchůdci Angličanů, přímí předkové mnoha z těch, kdo v našem národě dosud žijí. Existuje autentický a přesvědčivý genetický řetězec spojující živé s těmi, kdo už jsou dávno mrtví. V roce 1995 dva paleontologové zjistili, že materiál odebraný z tělesných pozůstatků muže, pohřbeného před devíti tisíci lety a poté nalezeného v jeskyních Cheddarské rokle, téměř přesně odpovídá genetické výbavě lidí, kteří v bezprostředním okolí žijí dnes. Všichni mají společného předka po matce. Zachovala se tam tedy kontinuita. Tehdejší prehistoričtí lidé tedy přežívají dodnes. Angličané tudíž původně nebyli ani „Anglosasové“, ani „Keltové“, byli to prostě prehistoričtí ostrovní lidé.

Při zkoumání prehistorie se zároveň musíme zabývat zeměpisem. Když před patnácti tisíci lety přišli do Anglie tehdejší usedlíci, na místě dnešního Severního moře se rozkládala rozsáhlá plošina posetá jezery a lesy. Dnes leží potopena na dně moře a skrývá bohatství neviditelných svědectví minulosti. Co bylo ztraceno, však přesto částečně můžeme znovu nalézt. Zemi pokrývaly dubové lesy, močály zarostlé rákosím a volné travnaté plochy. Pro tehdejší svět byly typické teplo a vlhko. Krajinu obývali jeleni a hraboši, ale dělili se o ni se slony a makaky. Mezi nimi se prodíraly skupiny lidí, po pětadvaceti a více jedincích v každé, kteří šťvali kořist. Stříleli po zvířatech šípy s pazourkovými hroty, místo seker používali nástroje ze sobích parohů a kromě toho měli dřevěné oštěpy. Nevíme, jak byla jejich společnost uspořádána, ale z nálezů „řeznických míst“, jež ležela stranou od hlavních sídlišť a na kterých se vyráběly nástroje a připravovala strava, vyplývá, že se v nich do určité míry uplatňovalo jakési řízení.

Dodnes ty lidi vidíme před sebou jako živé. V písku na mysu Formby

Point na severozápadním pobřeží Anglie se zachovaly souvislé lidské stopy táhnoucí se v délce 32 stop (9,75 metru). Mezi nimi nacházíme stopy mnoha dětí. Muži byli v průměru vysokí 5 stop a 5 palců (1,55 metru) a ženy asi o 20 centimetrů menší. Sbírali garnáty a střenky. Lidské šlépěje se nacházejí i v jiných částech Anglie. Některé se zachovaly na pobřeží u ústí řeky Severn a končí na místě, na němž se před sedmi tisíci lety suchá země změnila v bažinu. A dnes po přílivu mizí pod hladinou moře.

Jsou to stopy tvora, jehož nazýváme mezolitickým člověkem. Pojem podobně jako jeho protějšky paleolitický a neolitický člověk je sice nepřesný, ale přesto vyhovující. Ti lidé žďářili lesy a hvozdy ohněm, aby umožnili osídlování nebo aby si usnadnili lov zvěře. Rovněž vypalovali jedle, aby na jejich místě mohly růst lísky, jejichž podzimní oříšky byly oblíbenou potravou – zkrátka věděli, jak mají nejlépe využívat dostupné zdroje. Prehistorické Angličany, kteří měli lovecké psy, ale jejichž život nebyl neukázněným nomádkým touláním, nazýváme lovci-sběrači; jejich činnost probíhala v přesně vymezených hranicích. Pohybovali se po skupinových teritoriích, která spolu vzájemně souvisela. Měli rádi oblasti, v nichž se setkávala země s vodou.

Asi před jedenácti tisíci lety pokrývalo nynější údolí Pickering v yorkshireském hrabství rozsáhlé jezero. Na jeho břehu lidé postavili plošinu z březového dřeva. Možná sloužila k vykládání ryb, ale mnohem pravděpodobněji šlo o místo, na němž se konaly rituální obřady – lidé ozdobení jantarovými korálky tam po sobě zanechali kosti vepřů, jelenů, jeřábů a kachen. Byla rovněž objevena okrouhlá chata, která měla průměr 11,5 stop (3,5 metru), je datována přibližně do doby kolem roku 9000 př. Kr., spočívala na osmnácti dřevěných kůlech zaražených do země a prostor určený k spaní byl vystlán silnou vrstvou mechu a rákosu.

Jeho obyvatelé užívali šípy s hroty z parohů se zpětnými ostny, pazourkové nože a škrabadla, oheň rozdělávali pomocí železného kyzu a v samotném domě zřejmě měli ohniště. K přepravě přes jezero jim sloužila jakási kánoe; nalezlo se jedno pádlo, dnes však není k vidění žádná loďka. Časem se rozpadla. Jiné věci se však dochovaly. Na uvedeném nalezišti, nazývaném Star Carr, se našly zlomky jedenadvaceti jeleních lebek, některých dokonce i s paroží. Byly snad jakousi maskou užívanou při lovu? S největší pravděpodobností však sloužily při šamanských obřadech a umožňovaly vstou-

pit do ducha loveného jelena. Možná šlo o ranou podobu prastarého *morris dance*, tance mužů v kostýmech s rolníckami, jen s tím rozdílem, že z nadpřirozeného se dnes stalo prostě něco neobvyklého, a tudíž také atraktivního.

Mezolitičtí obyvatelé Anglie žili v takových osadách, jaká se našla v Thatchamu v berkshireském hrabství; samo dnešní město je vlastně nejnovější podobou lidského společenství usídleného na tomtéž místě. Nějaký atavistický popud udržuje osídlení na jedněch a týchž místech. Před deseti tisíci lety lidé bydleli na břehu jezera. Byly tam nalezeny spálené kosti a lískové oříšky i kusy dřevěného uhlí užívaného k topení a to – jinak řečeno – představovalo celou výbavu každodenního života. Vyčištěná místa představovala podlahy malých chat. První anglické domy se stavěly z pružných mladých stromků, které se ohnuly a pokryly zvířecími kůžemi. Měly rozměry přibližně 20 krát 16 stop (6 krát 4,8 metru).

Takových osad existovaly stovky a mnohé z nich se nacházely v pobřežních oblastech, které se dnes octly na mořském dně. Pobřeží v tehdejší době bylo o 70–100 stop (21–30 metrů vyšší, než je dnes, a jak se zvyšovala hladina moře, postupně je zaplavovalo. O mezolitických obyvatelích Anglie se zřejmě už nikdy nedovíme o mnoho víc, poněvadž všechny pozůstatky jejich života skrývají mořské vlny. Na jednu potopenou mezolitickou vesnici se přišlo, když se nějací potápěči podívali do díry, již si udělal putující humr u ostrova Wight – koryš z ní při rytí vyházel kousky opracovaného pazourku. Poté se přišlo na celou osadu řemeslníků a výrobců jakož i lovců a rybářů. Mořské vody vydaly dřevěnou násadu, v níž byl zasazen pazourkový nůž. Nalezla se i kánoe – dlabanka – zhotovená z jednoho kusu kmene. Zřetelně byly patrné stavby připomínající domy. Obyvatelé zpracovávali dřevo i kámen. Byli součástí anglického světa ztraceného pod vodou.

Hladina moře stoupala natolik, že poté, co roztály ledové pokrývky glaciálu, obklopila souostroví, na němž se rozkládají dnešní Anglie, Skotsko a Wales. Před osmi tisíci lety zaplavila voda plošinu pokrytou močály a lesy, která se prostírala mezi Anglií a evropským kontinentem. Možná to, ačkoli víme, že zemětřesení dokážou vzdmout obrovské masy vod, nezpůsobila žádná přílivová vlna. Mnohem pravděpodobnější je, že se to dalo postupně déle než dva tisíce let, v jejichž průběhu se pevnina proměnila nejprve v bažinu a poté v jezero. V ranějších obdobích vývoje Země už dvě

katastrofální záplavy vyhloubily mezi Anglií a Francií průliv, který dnes nazýváme La Manche. S přílivem nových vod vzniklo souostroví (pro přehlednost je nazývejme ostrovem) a šedesát procent jeho povrchu zaujímá dnešní Anglie.

A právě toto území se teď pro nás stává předmětem zeměpisného zájmu. Například si klademe otázku, kde přesně se nachází střed Anglie. Je označen kamenným křížem ve vesnici Meriden ve warwickském hrabství – že se její jméno shoduje s výrazem pro poledník či poledne, je ohromující a už to samo o sobě možná bylo důvodem k jeho postavení na takovém místě. Ve skutečnosti však opravdový střed země můžeme hledat v Lindley Hall Farm v leicesterském hrabství. Usedlost dnes patří manželům, kteří se jmenují Farmerovi.

Důsledky nově vzniklé ostrovní situace se nakonec projevíly v nástrojích, které se zhotovovaly v Anglii. V porovnání s těmi, jež vyráběli tehdejší lidé na evropském kontinentu, se postupně zmenšily a určité typy mikrolitů byly skutečně unikáty nacházejícími se výhradně na našem ostrově. Ostrov však nepřitahoval o nic méně cestovatele, kteří připlouvali na lodích s dřevěnou kostrou potaženou sešíványi zvířecími kůžemi. Pocházeli ze severozápadní Evropy, ovšem pouze vycházíme-li z předpokladu, že anglosaské a vikinské „vpády“ byly pokračováním prastarého procesu.

Připlouvali sice rovněž z atlantického pobřeží Španělska a jihozápadní Francie, avšak tehdejší stěhování přesto nebylo ničím novým. Příchozí od Atlantiku se v průběhu celého mezolitického období usazovali v jihozápadních částech Anglie, v důsledku čehož v době, kdy vznikl ostrov, v západních částech země existovala vzkvétající a výrazně odlišná kultura. Příchozí ze Španělska se usadili rovněž v Irsku, v čemž také tkví příbuznost mezi „Iberii“ a „Hibernií“. Kmen Silurů, sídlící v době železné v jižním Walesu, byl vždy přesvědčen, že jejich předkové v dávné minulosti přišli ze Španělska, a Tacitus zaznamenal, že příslušníci výše uvedeného kmene se vyznačují tmavou pletí a kudrnatými vlasy. A právě to jsou lidé, kteří po čase začali být známí pod názvem „Keltové“.

Z toho vyplývá, že rozdíly mezi jednotlivými anglickými kraji existovaly už před osmi tisíci lety. Například pazourkové nástroje z Anglie se dělí do pěti samostatných a výrazně odlišných kategorií. Předměty z jihozápadu se liší vzhledem od těch, které pocházejí z jihovýchodu, což podporovalo roz-

voj obchodní výměny mezi oběma zmíněnými oblastmi. Vznikly jednotlivé kultury, jež zdůrazňovaly jejich geografickou a geologickou identitu. Ostatně mezi kulturou vzniklou na křídovém a vápencovém nebo na žulovém podkladu přece v každém případě nutně musí existovat rozdíl.

V Anglii můžeme pozorovat rozdíl, který se projevuje ve dvou širokých pásmech. Nížinné pásmo – zahrnující střední část země, zvanou Midlands, hrabství jižně od Londýna, East Anglia, povodí řeky Humber a jižní centrální plošinu – má za podloží měkký vápenec, křidu a pískovec. Pokrývají je nízká návrší, planiny a říční údolí. Je to země centralizované vlády a souvislého osídlení. Vyznačuje se mírností, různorodostí a poddajností. Vysokinné pásmo se nachází na severu a na západě – zahrnuje Penniny, Cumbrii, severní Yorkshire, oblast Peak Forestu v derbyském hrabství, Devon a Cornwall – a ze značné části se skládá ze žuly, břidlice a tvrdého vápence. Je to krajina plná hor, vysokých návrší a vřesovišť. Jde o oblast rozptýlených skupin či jednotlivých rodin, které jsou na sobě nezávislé. Je tvrdá, šterkovitá a ostře řezaná. Obě zmíněné oblasti si nehlídají tvář v tvář, jsou od sebe odvráceny, každá směrem k moři, zpoza něhož pocházejí jejich obyvatelé. Změny jsou patrné na samé půdě. Ve Wessexu krajní mez „nálezu“ z jednoho sídliště leží na místě, na němž končí křida a kde začínají kimeridgeské hlíny. Tamní lidé se nehnuli ani o krok dál směrem na západ. A tak se začaly šířit jazykové rozdíly.

Možná existovaly i rozdíly ve výslovnosti a v nářečí. Na jihovýchodě se mluvilo původním jazykem, jehož stopy se zachovaly až dodnes – výrazy „Londýn“, „Temže“ a „Kent“ nemají žádné známé keltské ani germánské kořeny. Je možné, že lidé z oblasti zvané East Anglia i z jihovýchodní části země začali mluvit jazykem, který se nakonec stal germánským, a obyvatelé jihozápadu jazykem, z něhož se vyvinula keltština. Z germánského jazyka se stala střední angličtina a poté rozkvetla v standardní angličtinu, kdežto keltská řeč se rozdělila ve velštinu, kornštinu a gaelštinu. Je příznačné, že ve Walesu a Cornwallu nacházíme keltské nápisy, které byly v římských dobách vytesány do kamene, kdežto v jižní Anglii po nich není ani stopy. Tacitus píše, že v době římské kolonizace se v jihovýchodní Anglii mluvilo jazykem, který se příliš nelišil od jazyků pobaltských kmenů. V té věci se však nemůžeme na nic spoléhat s naprostou jistotou. Vše zůstává zahaleno mlhou a šerem.

Když se mlha zvedne, spatříme neobvyklé věci. Pod pohřební mohylou u Avebury ve wiltshireském hrabství byla objevena vrstva půdy, která kolem roku 3500 před Kristem byla povrchová a zachovala se právě díky svému pozdějšímu navršení. Význam této prastaré půdy byl potvrzen nálezem drobných rýh, které jsou vzájemně na sebe kolmé, takže vytvářejí vzor složený z čar, které se protínají křížem krážem. Ty rýhy vyryl pluh. Byla to rozsochatá větev stromu, zesílená kamenným břitem a tažená dobytčetem. Jde o první doložené pole v Anglii. Představuje začátek zemědělství. S ním jsme vstoupili do neolitické Anglie. Tamní malý kousek půdy byl vyčištěn odstraněním hustého lesního porostu, obdělával se pluhem, poté se stal pastvinou pro ovce a skot, byl obehnán živým nebo jiným plotem a asi patnáct set let nato byla na místě navršena pohřební mohyla. Uvedený sled událostí nám ukazuje pomalé změny, které probíhaly v prehistorickém období.

Přechod od lovu k zemědělství sám o sobě probíhal velmi zvolna a postupně; nedošlo k žádné zemědělské revoluci, která by stála za řeč, jen se den ode dne, rok od roku, století po století zvětšoval rozsah zavedené praxe. Zvyk byl základním kamenem života. V tehdejším dlouhém období srpy a hlazené sekery nahradily starší pazourkové nástroje, do Anglie bylo zavedeno hrnčířství a objevily se nové formy společenských rituálů. Ale z hlediska jedné generace, jejíž délku života můžeme odhadovat na dvacet až třicet let, se určitě muselo zdát, že se nic nezměnilo. Užíváme-li pojmy „mezolitický“ a „neolitický“, nesmíme ovšem ztrácet ze zřetele zásadní kontinuitu, jež se za nimi skrývá a která zároveň představuje povahu samotné Anglie.

Pomalé rozšiřování zemědělského hospodářství můžeme datovat od roku 4000 př. Kr. V zemi postupně docházelo k mýcení a žďářením lesů a hvozdů, nejprve sporadicky, ale poté intenzivně; vřesoviště v severní a jihozápadní Anglii i v oblasti East Anglie částečně vznikly v důsledku lidské činnosti. Na nově získané půdě se pak sklízely pšenice a oves. Lidé chovali domácí vepře a skot stejně jako ovce a kozy. Ovce však původně nepocházely z Anglie. Všechny je přivezli na lodích, protože se na našem ostrově nenacházely, a to zvětšuje podíl, jímž návštěvníci přeplovající moře přispěli k vytvoření krajiny, jakou známe dnes.

V tehdejší době se zvyšovala teplota a pod žhnoucím sluncem prudce rostl počet lidí – za celé neolitické období, přibližně od roku 4700 do roku

2000 př. Kr. se ztrojnásobil a odhaduje se na 300 000. Tlak neustále se zvyšujícího počtu obyvatel pomáhal urychlovat intenzitu obdělávání půdy a do roku 3000 př. Kr. se už dostupný venkov vyznačoval čtverhrannými poličky. A všude, kde byla pole, tam byly také ploty a příkopy a rovněž kamenné zídky. Ploty se našly i pod pohřebními mohylami, což je důkazem jejich značného stáří.

Výskyt pohřebních mohyl, v nichž mrtví přebývají v krajině, je další známkou usedlé společnosti s vlastními podobami rituálů a uctívání nadpřirozených bytostí. Je možné najít důkazy svědčící o stavbě domů, rozptýlených zemědělských usedlostí s odpadním areálem a ohrad, do kterých bylo možné zahánět dobytek nebo v nichž se mohly konat trhy či shromáždění. Jedno takové hrazené místo, postavené v Cornwallu před více než třemi tisíci lety, chránila velká kamenná zeď; byly tam rovněž nalezeny zbytky domů, v nichž bylo místo asi pro 200 osob. Počátky anglických vesnic nebo malých měst tedy můžeme datovat právě do neolitu.

Byly postaveny silnice a cesty, které spojovaly jednotlivé osady. Po Icknieldské cestě se prehistorický cestující dostal z buckinghamského do norfolkského hrabství. Od jedné zemědělské usedlosti ke druhé vedly polní cesty. Významná náboženská střediska v Canterbury a Winchesteru spojovala Poutnická cesta. *Ermine Street* (Hermelínová cesta) je dnes částečně známá pod názvem Stará severní cesta. Jurská cesta vede z oxfordského do lincolnského hrabství. *Watling Street* spojovala Canterbury se St Albans a při tom procházela místy, na nichž možná stál nějaký prehistorický Londýn. Přes měkkou půdu mokřin v somersetském hrabství byly postaveny dlouhé zvýšené silnice, zpevněné kládami opracovanými ze stromů, které byly pokáceny kolem roku 3800 př. Kr. Z různorodosti dřeva použitého při jejich stavbě – od jasanu a lípy až po lísky a cesmíny – vyplývá, že byly pěstovány výhradně pro ten účel. Speciální vlastnosti dřeva, jež se používalo v neolitické Anglii, ovšem neznáme. A technické postupy tehdejších lidí jsou rovněž zapomenuty.

Mnohé z cest všeobecně známých jako „římské silnice“ jsou ve skutečnosti mnohem starší a Římané jen využili prehistorických stezek. Podél tras těchto starých cest se staví i moderní silnice, a tak se nadále pohybujeme ve stopách našich předků. Ti vybudovali síť komunikací, jež se táhly celou Anglií. Byla to lidnatá a činorodá kultura, mnohem vyspělejší, než se

kdysi všeobecně předpokládalo. Po zmíněných cestách se dopravovaly čepele seker, které používali zemědělci a stavitelé domů, keramika všeho druhu a kožené zboží. Pazourek se lámal v podzemních štolách, do nichž zajišťovaly přístup stovky šachet sahajících až do hloubky víc než 50 stop (15,2 metru), a pak se posílal do celé země.

Zásadní rozdíl však byl čím dál výraznější. Na atlantické straně vznikaly megalitické galeriové a chodbové hroby, které byly v oblasti dnes nazývané East Anglia, v Middlandsu a na jihovýchodě země zcela neznámé. Takové kamenné hymny na počest mrtvých, jaké se po roce 3800 př. Kr. stavěly celých šest set let, jsou výrazem osobité kultury, jež původně pocházela z oblasti jihovýchodní Evropy. Tytéž hroby nacházíme v Portugalsku a Bretani stejně jako ve Skotsku a na Orknejích, z čehož vyplývá, že v podstatě šlo o společně sdílené evropské náboženství vepsané do umístění kamenů.

Hrazená místa na uměle navršených výšinách, pocházející z téhož období, se nacházejí převážně v jižní a východní Británii – jde o oválné či kruhové prostory obehnané příkopem rozděleným na úseče. Sloužily rituálním účelům, ale systém víry i její praktikování byly odlišné od toho, co se uplatňovalo na jihozápadě. Na rozdíl od mohutných bran smrti nalezených při vykopávkách galeriových hrobů z volného prostoru vyplývá, že šlo o rovnostářštější nebo přinejmenším prvobytně pospolnou záležitost.

Z téže doby pocházejí i systémy dlouhých rovnoběžných příkopových linií, zřejmě ceremoniálních či procesních cest, nazývaných *cursus monumens*, jež protínají krajinu, která byla určitě zbavena porostu, a často dosahují délky až 6 mil (9,6 kilometru). Jsou součástí rituální krajiny, jejíž význam už dnes nechápeme. Přesto však bezpečně víme, že v té době byla země v Anglii posvátná, a totéž platilo i o kamenech a o půdě. Obyvatelé Anglie, kteří tam žili v raném neolitu, byli v jakémsi přímém spojení s půdou a s tvory, kteří na ní žili, jež přesahuje všechny meze představivosti dnešních lidí.

Všechny cesty vedou do Stonehenge tvořícího součást nejvýznamnějšího ze všech posvátných míst. Na začátku tam stál kruh šestapadesáti kůlů, které byly postaveny kolem roku 2800 př. Kr. na obřadním místě, jež v té době existovalo už pět set let. Jeden *cursus*, dlouhý 1 a ½ míle (2,4 kilometru), se táhne směrem k severu. Kromě toho se našly kusy křišťálu,

který tam byl určitě dopraven z některé alpské oblasti. V té době byla Salisburská plošina rituálním centrem nížinné části Anglie. Odtud různými směry vybíhají její křídová a vápencová pásma. Na ní se sbíhala síť hřebennových stezek a obchodních cest. Šlo o nejrozsáhlejší oblast obyvatelné země. Byla přístupná po řekách. Stala se velkým kotlem, v němž to vřelo lidskou energií a cílevědomým úsilím.

Někdy kolem roku 2200 př. Kr. vznikl první kamenný kruh. Přechod od dřeva ke kameni souvisel se zásadním kulturním vývojem, který nakonec vedl k stavění takových monumentálních ohrazení na dalších místech, postupnému úpadku a zániku kultu předků a periodickému válčení mezi zneprátenými skupinami. V Peterborough byli nalezeni muž a žena pohřbení se dvěma dětmi v jednom hrobě; muž byl zastřelen šípem, který ho zasáhl do zad. V dorsetském hrabství se našlo několik lidských těl ležících na dně příkopu a zasypaných náspem, který se na ně sesul; jedna z obětí byla rovněž zabita šípem.

Budování Stonehenge bylo nejrozsáhlejším a zároveň nejdéletrvavějším stavebním projektem veřejných prací v celých dějinách Anglie. První řada bloků z tmavomodrého pískovce byla postavena v roce 2200 př. Kr. a kameny měly mít podle tehdejších představ magické léčivé účinky. Po zhruba stu letech byly původní šedomodré kameny odstraněny a nahrazeny třiceti monolity z tvrdého pískovce rozmístěnými v kruhu okolo pěti dvojic trilítů neboli megalitických bran tvořících podkovu. Přibližně v téže době byl necelé půl míle (osm set metrů) od kamenné stavby vybudován další, ovšem dřevěný *henge* neboli kruhový památník, který se skládal ze čtyřiceti monolitů. Možná byl ústředním pohřebištem nebo sloužil nějakým jiným obřadním účelům.

Další *henge* a kamenný kruh, známý pod názvem Bluestonehenge, byl postaven 1 míle (1,6 kilometru) odtud směrem na jihozápad podél břehu řeky Avony. O 2 míle (3,2 kilometru) dál vznikla rovněž velká vesnice, jejíž význam bývá rozdílně vykládán jako ubytování pro poutníky, rituální centrum, místo, kde se uzdravovalo nebo kde bydleli ti, kdo stavěli bloky tvrdého pískovce. Ať už si to však vysvětlíme jakkoli, Salisburská plošina byla místem, na němž se ve značném rozsahu usazovali lidé a rovněž probíhaly duchovní úkony. Kdysi se vycházelo z představy, že do značné míry šlo o neobydlený prostor, ale dnes zjišťujeme, že ve skutečnosti byl plný lidí.

Nalezlo se tělo člověka pocházejícího z téhož období, který bývá nazýván buď „Amesburský lučštník“, anebo „Stonehengeský král“. V jeho hrobu archeologové našli víc než sto předmětů včetně zlatých ozdob do vlasů, měděných nožů, nádob a kančích klů. Mrtvola, pohřbená v poloze skrčence, byla zasypana pazourkovými hroty šípů. Šlo tedy o místo posledního spočinutí nějakého kmenového náčelníka. Radiokyslíková metoda prokázala, že pohřbený muž vyrostl v chladnějších oblastech severní Evropy. Vnucuje se však otázka, co nějaký cizí vládce pohledával na Saliburské plošině. Určité stopy dokazují, že měl absces a trpěl bolestnou kostní infekcí. Přepnul snad moře, aby se uzdravil? Nebo tam vládl jako jeden z kmenových náčelníků, kteří se v dobách, jež neznaly hranice států ani národy, nutně nemuseli omezovat jen na jednu oblast?

V konečné fázi budování, někdy kolem roku 1600 př. Kr., byly vyhloubeny jámy pro dva kruhy monolitů, ale ty do nich nebyly nikdy zasazeny. Tvar, a tudíž možná i povaha Stonehenge se tedy po dobu tisíce dvou set let měnily. Bylo by ostatně divné, kdyby tomu tak nebylo. A stejný časový odstup nás dělí i od saské doby. Obvykle se uvádí, že tamní kameny byly pohřebišťem, cílem poutí a rituálního uzdravování, velkou hvězdárnou a nebeskými hodinami a místem, na němž se konaly veřejné obřady a rituály. Není samozřejmě důvod, proč by v různých obdobích své existence nemohly sloužit všem uvedeným i různým dalším účelům. V době, kdy byly postaveny, ty skvělé megality působily velkolepým a nepohybným dojmem, kdežto dnes se nám s odstupem čtyř tisíc let míhají ve své jedinečné podobě před očima.

Kameny však jsou ve všech zmíněných oblastech důkazem existence řídicí moci, které se podařilo zorganizovat velké množství lidí k uskutečnění společně sdíleného plánu. Byla to hierarchicky uspořádaná společnost s kmenovou či kněžskou elitou, jež byla s to donutit nebo přesvědčit mnoho tisíc lidí, aby plnily jejich rituální vůli. Obyvatelé Saliburské plošiny v širším smyslu podléhali vedení a ochraně vůdců, kteří byli bohatí, pokud šlo o půdu a dobytek, a čím víc chápeme materiální památky tamní neolitické kultury, tím větší dojem na nás dělá svým rozsahem i mocí. Stavba Silbury Hillu v okolí Stonehenge si vyžádala úsilí tisíce osob pracujících dennodenně po dobu pěti let. Vybudování samotného Stonehenge trvalo miliony pracovních hodin. Bloky šedomodrého pískovce byly dopravovány z Prescellských hor v jižním Walesu vzdálených asi 200 mil (320 kilometrů).

Z toho vyplývá, že značné části Anglie podléhaly organizované správě dávno předtím, než do země přišli Římané a Anglosasové; půdu, práci a materiální zdroje ovládala nějaká ústřední správa.

Je příznačné, že v průběhu ztvárňování Stonehenge bylo pohřbívání do společných hrobů nahrazeno ukládáním do individuálních. „Stonehengeský král“ je pouze jedním příkladem za všechny. V některých hrobech má kmenový náčelník u sebe zbraně, kdežto v jiných je obklopen různým zbožím. Jde o hroby náčelníků a velekněží, často pohřbených spolu s nejbližšími příbuznými. V Anglii se tedy nevyvinula kmenová, nýbrž aristokratická společnost.

Výrazné stopy doby bronzové, jež podle běžného časového sledu prehistorie následovala po neolitu či mladší době kamenné, dodnes nacházíme prakticky všude. Přetrvaly téměř čtyři tisíce let a v určitém světle je můžeme sami spatřit. V hodině před setměním, kdy se sluneční paprsky kladou na anglická pole, vystávají staré rysy země a krajina vzbuzuje dojem, že se vrací ke svým počátkům. Můžeme rozeznat meze a příkopy stovek a stovek čtverhranných políček. Jejich rozloha a rozsah jsou opravdu neobvyklé – skutečně vnímat je lze jen ze vzduchu a historik G. M. Trevelyan, když v roce 1929 uviděl jejich letecké fotografie, se dal pohnout k nadšenému výroku, že „objev těch starých keltských polí, prosvítajících zpod palimpsestu pozdějších kulturních formací, je tou nejromantičtější věcí, jež přišla rozšířit naši historickou představivost od prvních nálezů na Krétě“.

Tak byl znovu nalezen celý ztracený svět. Výše i níže položená místa v jižní Británii posela pole obehnaná živými ploty a kamennými zídkami táhnoucími se na míle daleko a mezi čtverhrannými políčky ohraničenými příkopy jsou vidět stezky pro dobytek a napajedla. Takový organizační počín se vyrovná stavbě Stonehenge a nese všechny znaky výkonného ústředního plánování. Se vši pravděpodobností byly na základě jednoho významného rozhodnutí či několika takových kroků rozvrženy tisíce čtverečních kilometrů půdy určené k obdělávání, což je příklad územního plánování, jaký nebyl v dějinách Anglie nikdy překonán. V průběhu celého procesu byla vytvořena anglická krajina.

Takové intenzivní obhospodařování je nejlepším možným svědectvím trvalého zvyšování počtu obyvatel. V roce 1900 př. Kr. už v zemi žil nejméně

1 000 000 obyvatel a jejich počet se do Caesarova vpádu v roce 55 př. Kr. zvýšil na více než 2 000 000 osob. Samozřejmě šlo o zemědělskou společnost, která se vyznačovala mnoha krajovými rozdíly. Obdělávalo se čím dál víc pozemků, které od té doby nepřetržitě slouží jako orná půda. Lesy byly myčeny a žďářeny. Vznikaly travnaté pastviny. V té době bylo v zemi víc ovcí, než se jich tam chovalo v 16. století po Kristu. Neprojevovala se téměř žádná touha budovat monumentální stavby nebo se snad obyvatelům prostě nechtělo s nimi namáhat, důležitější činností se stalo obdělávání půdy.

Všude stála lidská sídla, většinou vzdálená od míst s monumentálními stavbami. Jednotlivé domy a malé vesničky rostly jako houby po dešti. Hrazená místa byla obehnaná plotem nebo příkopem. „Chatové kruhy“ byly ve skutečnosti skupiny okrouhlých kamenných příbytků se střechami, jaké bývají na úlech, a vůně hořících rašelinových borků se v nich mísila se zápachy šířícími se z hospodářského dvora. Představovala-li každá osada světlíčko, pak v té době už celá Anglie hořela jedním plamenem. Ostrovní obyvatelé osídlili Dartmoor, Lake District neboli Jezerní kraj i vřesoviště ležící severně od Yorku.

Zemřelé pohřbívali do rodinných hrobů, mrtvolu předtím spálili a popel uložili do zdobených uren. Proto se pohřebiště z mladší doby bronzové začala nazývat „popelnícovými poli“. Jejich objevení v polovině 17. století inspirovalo tehdejšího předního znalce starožitností sira Thomase Brownea k napsání knihy nazvané *Hydriotaphia, Pohřbívání v popelnících, aneb Rozprava o pohřebních urnách nedávno nalezených v Norfolku*. Autor se dal pohnout k výroku, že to, „v jaké době osoby z těchto kostnic vešly mezi proslulé národy mrtvých a spaly s vladaři a dvořany, může připouštět celou řadu různých vysvětlení. Ale zodpovědět otázku, kdo byli majitelé těch kostí či jaká těla ten popel tvořil, není v silách znalce starožitností a nemožnou ji rozřešit lidé a snad by to nebylo snadné ani pro duchy.“ Těmi slovy vyjádřil, jak vzdálení nám jsou mrtví, o jejichž obřadech a obyčejích si nemůžeme udělat sebemenší představu.

V jistém smyslu nám však nejsou tak vzdálení, jak nám chtěl naznačit starý učenec. Tehdejší lidé nosili volné vlněné pláště, pod nimiž měli šat nazývaný kytlice, a ta se nosila ještě v 16. století. Ženy se oblékaly do suknic a kabátců, přes které si rovněž přehazovaly vlněný plášť. Boty se šily z kůže a muži nosili na hlavě vlněné čepice. Ženy z rodin zastávajících vyšší

postavení nosily bohatě zdobené náhrdelníky z gagátu, zhotovené ve stejném stylu, jaký měly v oblibě viktoriánské dámy. V jednom hrobě byl nalezen důkaz, že pohřbená žena skrytě nosila jakousi „vypávkou“, která jí přidržovala vlasy. Muži i ženy z vyšších vrstev se honosili zlatými a bronzovými ozdobami i modrými korálky dováženými z Egypta. Jantarové šperky pocházely z Pobaltí a dokazují, v jak širokém rozsahu probíhal v Anglii doby bronzové obchod. Browne netušil, že lidé v těch prastarých dobách jedli různé polévky a omáčky stejně jako maso upravené různými způsoby a znali i jakýsi sušený *porridge*, kaši připravovanou z pšenice, ječmene a ova. Nedílnou součástí stravy tvořily pivo, víno a další alkoholické nápoje. Požívaly se rovněž nejrůznější bobule jakož i lískové oříšky a mořské řasy.

Browne ve svém rozboru pokračoval postřehem, že „hřích zapomnění slepě rozsévá svůj mák a trvale ovlivňuje paměť všech lidí bez rozdílu“. Ukázalo se, že přinejmenším ve věci víry tehdejších lidí měl pravdu. Jaká byla jejich zbožnost, si můžeme domýšlet pouze v těch nejhrubších rysech. Obřady a zbožňování se postupně přestaly soustřeďovat na nebe a jejich předmětem se místo toho stala země; vytrvalé využívání půdy v době bronzové zvyšovalo význam kultu plodnosti a rituálů, které s ním byly spojeny. Zvlášť výrazná pozornost byla věnována vodě a místům s ní souvisejícím – mimo jiné pramenům, řekám, močálům a bažinám. Například v samotné řece Temži obětiny v podobě zbraní, kostí a ozdob zůstávaly oddělené a samostatné; u Etonu se našly četné lebky, ale zato žádný kovový předmět. Nástroje byly zanechávány na suchých a zbraně na vlhkých místech. Složitá taxonomie zbožňování je nám dnes nesrozumitelná. U řek se stavěly dřevěné plošiny a zvýšené cesty, jež byly součástí posvátného okrsku, v němž bydleli kněží příslušného lidu.

Význam vody je v celém prehistorickém období zřetelně patrný z toho, že pohřební mohyly a megalitické kruhy, *henges* neboli kromlechy, jsou rozesety právě podél anglických řek. Například v Temži bylo nalezeno tři sta osmašedesát neolitických seker. Byla vyslovena domněnka, že ukládání předmětů do hrobů z doby bronzové bylo součástí obřadu, který měl usmířit mrtvé, a tudíž byl určitou formou uctívání mrtvých. Panovalo-li přesvědčení, že mrtví přecházejí z jednoho světa do druhého, pak se tedy zvlášť podobali řece, která proniká do podsvětí nesčíslnými průchody a neustále čerstvá a osvěžená vytéká ze svého pramene. Pro horoucí nadšení vyvolá-

vané vodou však máme i jiné, možná prozaičtější vysvětlení. Voda u nás v té době byla doslova „ve vodě“. Koncem doby bronzové začínalo převažovat chladnější a vlhčí počasí.

Obyvatele Anglie z doby bronzové tedy můžeme zachytit jen jednotlivými letnými pohledy. V hrobě se najde třmen. U misky leží několik semen. Z jámy, jež sloužila osadě za smetiště, archeologové vykopou ovčí kosti. Zbraně se nacházejí všude – hroty kopí, bojové sekeromlaty, dýky a později meče. Máme doloženy koňské postroje a bronzové kování. A tehdejší lidé měli bojové vozy. V Peterborough byly nalezeny zbytky vyjetých kolejí, které po sobě zanechalo vozidlo široké 3 a ½ stopy (1 metr).

Ze všech uvedených stop a dokladů můžeme odvodit existenci válečnické šlechty žijící v království či ve skupině několika podřízených království vzniklých na území, jež se táhlo od Dorsetu až po Sussex. Kultura střední a mladší doby bronzové se časově zhruba shoduje s Trójou zobrazenou v Homérovi a projevuje stejnou zvláštní zálibu v králích a bojovnících, hostinách a rituálních bojích. Byla to válečnická společnost vyznačující se sporadickými nepřilíš rozsáhlými boji mezi vládnoucími elitami, v níž si náčelníci vzájemně přinášeli dary a poddaní obyvatelé jim odváděli povinný poplatek v podobě potravin. To také byl jeden z důvodů, proč byla země tak extenzivně obdělávána.

Opevněné osady a další hrazení obklopující domy se vyskytovaly prakticky všude. Šlo o prototypy hradišť, jež byly pro jižní Anglii typické v době železné. Například v dorsetském hrabství byl pozemek o rozloze 11 akrů (4,4 hektaru) ohraničen kruhem silných kmenů, zapuštěných do příkopu hlubokého asi 10 stop (3 metry).

V té době už se vytvářelo vědomí výrazné krajové identity a totéž platí o regionálních rozdílech. Třeba obchodní výhody, jimž se díky snadnému přístupu k evropskému kontinentu těšilo údolí řeky Temže, pomáhaly tamní oblasti vyniknout nad zemědělské bohatství Salisburské plošiny. Sever se věnoval chovu dobytka, kdežto jih se obvykle soustřeďoval na pěstování obilovin. A obchod posiloval vzájemnou závislost mezi nimi.

V průběhu tehdejšího dlouhého období vzkvétala obchodní výměna všeho druhu. Obchod je rozhodujícím faktorem umožňujícím rozvoj civilizace. Obchod je hnací silou válek. Obchod má příznivý vliv na technický pokrok a rozvoj nových pracovních postupů. Obchod vede k vzniku malých

i velkých měst. V západní Francii se vyráběly speciální meče a odtud se dostaly do dnešních jižních hrabství Anglie. Ve Španělsku se zhotovovaly bohatě zdobené rožně na pečení masa a také se vyvážely do naší země. Byly rovněž nalezeny kovové výrobky odpovídající technice zpracování kovů, jež byla běžná ve starověkých řeckých Mykénách. Z Irska se k nám posílaly zlaté ozdoby. Z Anglie se naopak na evropský kontinent vyvážely lněné a vlněné látky a spolu s nimi ještě otroci a lovečtí psi. V cínových dolech v Cornwallu pracovaly děti, které kostěnými a kamennými nástroji dobývaly velmi ceněnou rudu; získaný kov se poté odesílal do přístavů na pobřeží, kde byl nakládán na lodě.

A když se cín přidal k roztavené mědi, samozřejmě vznikl kov, po němž byla pojmenována celá tehdejší epocha. Bronzové nástroje změnily všechno od kácení lesů až po stavění domů. Zvýšily účinnost válčení. Bronzové ozdoby, bronzová kopí, bronzové štíty, bronzové přezky, bronzová rydla, bronzové jehlice a bronzové nože byly snadno k dostání v jakémkoli množství – obyvatel Anglie žijící v době bronzové se mohl holit bronzovou břitvou a potírat si tváře olejem.

Existuje teorie, podle níž platí, že přijde-li se někde na nějaký nový pracovní postup a dojde-li k jeho všeobecnému zavedení, objeví se současně i na mnoha dalších místech. Jakmile se lidé něco naučí, jejich poznatky se rozšíří na celé lidstvo. Tím se pravděpodobně dá vysvětlit všeobecné rozšíření výroby bronzu, protože prostě nemohla vzniknout na jednom jediném místě. Bronz pocházející z téže doby nacházíme na území sahajícím od Švýcarska až do Thajska. Tak došlo k tomu, že se lidé přibližně stejné kultury ocitali na téže úrovni. Můžeme si představit, že do Anglie připlouvaly vysoce postavené návštěvy, a možná přijelo poselstvo ze samotné Tróje nebo ode dvora egyptského faraóna Achnatona.

Doba bronzová neskončila jedním rázem – v přechodu od bronzu k železu se projevuje změna technologie, jež vyvolala rovněž pomalou změnu celé kultury. Trvalo to mnoho set let, během nichž se současně užívaly jak bronz, tak železo. Ti, kdo je užívali, si samozřejmě existenci žádných takových našich „dob“ neuvědomovali. Neolitictí obyvatelé Anglie žili na stejných místech jako předtím mezolitictí. Pole a pohřebiště z doby bronzové se nacházejí tam, kde byly jejich neolitictí předchůdci, sídla lidí z téže epochy se trvale užívala v průběhu celé doby železné a lidé z téže

epochy důsledně respektovali pohřební mohyly a dodržovali hraniční linie pocházející z předchozího období lidského světa. Ctili strukturu krajiny, která je obklopovala.

Od začátku doby železné, která nastala kolem roku 700 př. Kr., se tudíž vztahy mezi zemí a lidmi řídily značně vyvinutým povědomím teritoriality. To postupně sílilo tisíce let. Každý kmen a jeho náčelník byli pevně a výslovně srostlí s určitou oblastí. Vidíme to na vytyčení hranic a rozložení lidských sídel. V průběhu doby železné však takový přirozený vývoj nabyl na intenzitě. Engels kdysi nazval železo „poslední a nejdůležitější ze všech surovin, jež sehrály v dějinách revoluční roli“. Postupně se vyvinuly nové formy spřízněnosti a nová obchodní spojení. Předměty, které měly obřadní a slavnostní hodnotu, se zhotovovaly právě z nového kovu. Obchod železem přispěl ke zformování konečné podoby Anglie, v níž se právě prosazovala pevnější organizace a správa různých oblastí.

Mezi kmenovými náčelníky a ostatními podřízenými vůdci, bojovníky a knězi, zemědělci a řemeslníky, nádeníky a otroky se projevovala výrazná hierarchie. Na jednom nalezišti u St Albans byla objevena otrocká pouta. Na ostrově Anglesey se našel řetěz, jímž mohla být spoutána celá skupina osob. Pohřební rituály mrtvých z řad elity se stávaly čím dál složitějšími. Na pohřebištích z tehdejší doby byl mrtvý kmenový náčelník obklopen roztaveným stříbrem, drahocennými látkami, slonovinou, železnými kroužkovými zbrojemi, drahocennými poháry a miskami. To vše o tisíc let předchází pohádkovému bohatství nalezenému v hrobu anglosaského krále v Sutton Hoo. Okolo základů jedné pohřební komory byla objevena udušaná hlína, což svědčí o tanci. Hroby vysoce postavených žen obsahovaly četné ozdoby včetně zrcátek, broží, nákotníků, korálků, pinzet a pohárů. V jednom hrobu byl obličej pohřbené přikryt velkou bronzovou miskou.

Projevovala se výrazná místní příslušnost. Na východě neopevňovaná lidská sídla připomínala spíš vesnice ležící uprostřed polí. Na jihozápadě žila malá společenství v opevněných dvorcích, u nichž v určité vzdálenosti stály hospodářské budovy, což se obvykle vykládá jako výraz oddělení kmenových náčelníků od vlastních lidí, kteří jim byli podřízeni. Na severovýchodě byla zjištěna soustava obvyklých opevněných dvorců, kdežto na severozápadě se udržovala tradice okrouhlých chat připomínajících tvarem úly. Kultura

Salisburské plošiny, někdy nazývaná „wessexská“, zpravidla vyžadovala podobu osídlení rozsáhlých teritoriálních skupin opírajících se o hradiště. Ve všech uvedených skupinách samozřejmě narážíme na širokou škálu variací od zemnic vyhloubených do křídý v Hampshireu až po jezerní vesnice v Somersetu, kde se stavěly okrouhlé chaty na plovoucích ostrůvcích z klád.

Sama hradiště dokazují, že šlo o výrazně hierarchizovanou společnost. Původně zřejmě vznikla v okolí Cotswoldských vrchů a poté se rozšířila po celé střední části jižní Anglie. Představovala názornou ukázkou skvělého využití půdy i přírodních zdrojů, a tudíž se stala symbolem vlastnického přístupu. Hranice území ovládaného jednotlivými hradišti často označovaly náspy. V období doby železné byla hradiště silněji opevňována a někdy sloužila celá staletí. Připomínala pevnosti stejně jako města, byly v nich shluky domů, ulice, chrámy, skladovací prostory a „zóny“ vyhrazené jednotlivým řemeslným činnostem. Domy byly okrouhlé s kostrou ze svislých kůlů propletených proutím a lískovými větvemi, které byly vyplněny mazaníci a měly dveře i verandy obrácené směrem k východu a střechy obvykle kryté rákosou nebo slámou. Došky se obvykle podmazávaly mazaníci, to znamená směsí hnoje, hlíny a slámy, a poněvadž saze z rašelinových borků, jimiž se topilo a které se na nich usazovaly, byly cenným hnojivem, pravděpodobně se každý rok vyměňovaly. Archeologové při rekonstrukci tehdejších domů našli malé políčky, na něž se ukládaly zbraně. Obývalo je sice jen 20–200 osob, avšak přesto je můžeme považovat za počátky městského života v Anglii. Podle našeho přesvědčení byl Londýn kdysi rovněž jen pouhým hradištěm, ale důkazy podporující takové tvrzení jsou dnes pohřbeny pod obrovským velkoměstem, jaké se z něho stalo. Všechno však nasvědčuje tomu, že na jeho území existovala řada sídel malých kmenů, které žily ve stavu neustálé ostražitosti před soupeři.

Skutečně docházelo k loupežím dobytka, ke konfliktům mezi bojovníky i k rozsáhlým válkám. Některá hradiště byla dobytá a vypálena. Na jejich valech byly nalezeny zabíjí obránci, jejichž kosti byly našťípány a rozsekány. Můžeme tedy počítat s tradicí hrdinských písní a příběhů, v nichž se oslavují slavné činy nějakého bojovníka či vůdce. A také je skutečně nalézáme například v ranné irské epice, jež možná zahrnuje příběhy a motivy dochované ze života irských prehistorických kmenů. Můžeme v nich hledat analogii k Homérově *Íliadě*. Dokonce se objevila hypotéza, podle níž

epos varuje před událostmi, k nimž došlo v Anglii a které potulní pěvci v mýtech a příbězích rozšířili až na východ do Anatólie.

Různé kmeny a krajo­vá seskupení se však přesto sdružovaly v celé síti spojeneckých a pokrevních svazků, protože jinak by přece nemohl v celé zemi vzkvétat obchod takovým zbožím, jako byly železo a sůl. Mnohé z těchto menších klanů časem vzájemně splynuly a – snad tváří v tvář vnějšmu ohrožení – staly se obyvateli velkých územních celků. Právě na takové kmeny naráželi Římané při pomalém prosazování své nadvlády. Do konce doby železné si některá hradiště zajistila dominantní postavení a převzala roli krajo­vých středisek. Zatímco počet obyvatel se trvale zvyšoval, zemědělství zároveň s tím nabývalo na intenzitě. Mýcení a žďáření lesů a hvozďů pokračovalo bez přerušení. Zemědělci začali pomocí silného pluhu s kolečky trvale obdělávat těžkou půdu promísenou s jilem. To se pak na víc než dva tisíce pět set let stalo pevným základem zemědělského hospodářství Anglie. Pšenice se pěstovala v Somersetu a ječmen ve Wiltshireu a tak to zhruba zůstává dodnes.

K břehům Anglie v té době doplul návštěvník. Řecký kupec a mořeplavec Pýtheás z Massalie u nich přistál v roce 325 př. Kr. Pojmenoval ostrov Prettaniké či Brettaniai. Takový je původ názvu Británie. Země Piktů byla známa ve zdrobnělé formě jako Prydyn. Pýtheás navštívil Cornwall a sledoval, jak místní obyvatelé zpracovávají rudu a čistí získaný kov. Cestoval dál a od domorodců se dověděl, že Apollónova matka Létó se narodila na jejich ostrově, „a z toho důvodu je Apollón u nich ctěn nade všechny ostatní bohy a obyvatelé se považují za jeho kněze“.

Řecký návštěvník rovněž píše, že spatřil „úžasný Apollónův posvátný okrsek a slavný chrám vyzdobený četnými obětinami“; má „kulatý tvar“ a v jeho blízkosti bylo město „zasvěcené tomuto bohu“, jehož král se podle boha severního větru nazýval „Boreadés“. O místě, na němž stály uvedený okrsek a chrám i zmíněné město, se vedou sáhodlouhé spory. Někteří znalci tvrdí, že Pýtheás popisoval posvátné území obklopující Stonehenge a Silbury Hill, kdežto jiní jsou přesvědčeni, že se jeho slova týkají Apollónova chrámu stojícího na místě dnešního Westminsterského opatství a sousední dnešní londýnské City.

Je však zřejmé, že Pýtheás psal o tvrzení lidu, který byl hluboce oddán rituálnímu zbožňování, a jména jako Apollón a Boreás prostě použil pro

výraz zbožnosti. V Athénách byl v té době už postaven Parthenón a Řekové na všechna cizí božstva pohlíželi z klasického hlediska. V Anglii však bylo náboženství doby železné vždy spojeno s kultem druidismu.

Můžeme je rovněž v náznamech zahlédnout v geometrických vzorech náboženského umění doby železné (dosud nepřesně nazývaného keltským). Šlo o umění prodchnuté viděním pronikajícím do hloubky pod pouhé zdání a povrch věcí. Živé linie energie a cílevědomého úsilí doprovázelo spirálami a svastikami, křivkami a kruhy společně vířícími v složité spleti tvarů a vzorů. Není v žádném smyslu primitivní ani barbarské, nýbrž naopak duchaplné a komplikované, a vykazuje dokonalé zvládnutí umělecké formy a lineárnosti. Komplikované vzory, které se v něm uplatňují, zřetelně dokazují souvislost se závitů, spirálami a soustřednými kruhy vytesanými o několik tisíc let dříve na chodbových hrobech; vyplývá z nich kontinuita víry a uctívání v širším smyslu, která se udržovala po celé prehistorické období.

Jádrem náboženských představ z doby železné byla vytrvalá a přetrvávající domorodá přesvědčení vzniklá na domácí půdě Anglie, která měla na určitých posvátných místech své svatyně. Posvátné bývaly často jeskyně. O samotných druidech je známo, že se shromažďovali v posvátných hájích, v nichž prastaré stromy zajišťovaly prostředí vhodné pro náboženské obřady. Bylo třeba usmířovat mocná božstva. Hrob ze starší doby bronzové, nalezený v yorském hrabství, vydal určité modly ve tvaru bubnu, které byly vytesány z křídý a nesou cosi, co připomíná lidská obočí a lidské nosy. Ještě dva tisíce let poté, co byly zhotoveny, se britský spisovatel Gildas dal pohnout k odsouzení takových „dábelských model...“, z nichž některé dosud spatřujeme chátrat v opuštěných chrámech nebo mimo ně a které obvykle mají strnulé a znetvořené rysy“. Existuje tedy dlouhá tradice náboženské víry, která má původ až v období neolitu. V Cirencesteru byla nalezena soška rohatého boha, který se jmenoval Cernunnos. Koňská bohyně Epona se našla v hrabstvích Wiltshire a Essex. Sucellus, bůh s kladivem, byl nalezen v East Stokeu v nottinghamském hrabství. V londýnských čtvrtích Ludgate Hill a Ludgate Circus se dodnes připomíná záhadný bůh Lud či Nud.

Náboženské svatyně vznikaly všude po celé zemi, a tudíž můžeme oprávněně předpokládat, že i ta nejmenší osada měla svůj ústřední svatostánek. Takové objekty se nacházejí v hradištích, v hrazených místech obehnaných příkopem, podél hranic a na pohřebních mohylách a na jejich místech byly

poté často postaveny římské chrámy či raně křesťanské kostely. Určitá místa byla prostě jako stvořena pro to, aby se stala posvátnými. Mnoho anglických kostelů určitě stojí tamtéž, kde bývaly původní prehistorické svatyně. V Anglii v době železné panovalo přesvědčení, že kohout chrání před bouří, a právě proto na kostelních věžích dodnes vidáme jeho zobrazení. Vžil se pro ně název korouhvička.

Posvátnou půdu pomáhaly posvěcovat lidské oběti. V bažině v cheshireském hrabství bylo nalezeno tělo muže, kterého předtím, než ho hodili do bahna, zabili ranou do hlavy a ještě mu podřezali hrdlo. V jižní Anglii se na dně jam našlo mnoho koster, které byly zaživa zkrouceny do nějaké nepřírozené polohy. Je rovněž známa záliba v uříznutých hlavách, jež byly v prehistorických dobách považovány za sídlo duše či ducha. Nalezly se rovněž lebky vyrovnané v řadě. Poražení nepřátelé byli často připravováni o hlavu, kterou pak vítězové buď zahrabali do země nebo ji položili do tekoucí vody. V Temži se našly tři stovky lebek pocházejících z období od neolitu až po dobu železnou. Řeka kdysi bývala anglickou Golgotou, to znamená místem nazývaným „Lebka“.

Caesarovo líčení kněží z naší země neboli druidů poukazuje na praktikování lidských obětí. „... mají nesmírně veliké modly, jejichž údy, spletené z proutí, vyplní živými lidmi. Pak je zapálí a lidé uprostřed plamenů jsou zbavení života.“⁴⁶ Podle jeho podání byli druidové zákonodárci země, kteří rozhodovali o odměnách a trestech. Řešili spory vzniklé kvůli hranicím a majetku.

Římský autor Plinius zaznamenává, že „nic nepovažují za posvátnější nad jmelí“, a kněží si „vybírají dubové háje a používají ratolesti jmelí při všech posvátných obřadech“. Rituálně obětovaná osoba byla připoutána ke kmeni dubu a kněží, kteří ji zabili, měli na hlavách věnce z dubového listí. Praktikovali věštění, kouzla a astrologii, věřili v nesmrtelnost duše, jež prochází různými převtěleními. Tímto učením o nesmrtelnosti si Římané vysvětlovali pohrdání smrtí, jež projevovali domácí obyvatelé Británie, kteří takovou lhostejností prosluli i v následujících staletích.

Druidové vzývali slunce a rovněž měsíc a jejich solární víra přetrvávala ještě dlouho po zániku kněžské kasty. Nějaký řezník ze Stantonu v hertfordském hrabství byl roku 1452 obviněn z hlásání toho, že není žádný bůh

* Přeložil Ivan Bureš.

kromě slunce a měsíce. Thomas Hardy ve druhé kapitole románu *Tess z d'Urbervilleů* uvádí, že na půdě s příměsí jílů „staré zvyky“ přetrvávají déle. Biskupové anglosaské církve si zachovali moc druidů stejně, jako tonzura raně křesťanských mnichů možná odráží jejich praxi.

Nejpozději do roku 100 př. Kristem se zraký Římanů obrátily k Británii, která se měla stát zdrojem bohatství a příležitostí k obchodování. Co při tom spatřili? Před očima se jim prostírala země rozdělená na větší či menší království, která se držela odvěkých hranic svých kmenových území. Jihozápad země obývali Dumnoniové, kdežto Dorset byl zemí Durotrigů, Cantiové z Kentu obývali čtyři samostatná království a v Norfolku sídlili Ikénové. Briganti ovládali menší kmeny celé severní oblasti sahající od Irského moře až k Severnímu, obsadili Penniny a název jejich kmene znamená „ti z výšin nebo ti vysocí“.

V Británii žilo celkem patnáct početných kmenů, jež v uvedené době podléhaly náčelníkům, kteří byli nazýváni králi. Suetonius nazývá Cunobelina, který v letech předcházejících rozhodujícímu římskému vpádu skutečněnému pod Claudiovým velením vládl kmeni Catuvellaunů, výslovně „*rex Britannorum*“ (král Britů). Z hlavního města St Albans ovládal rozsáhlé území rozprostírající se severně od Temže – včetně cambridgeského, bedfordského a oxfordského hrabství – a později se stal součástí anglické mytologie jakožto hrdina Shakespearovy hry *Cymbeline*. Šlo o vyspělou kulturu se vším všudy včetně bojovníků a kněží, jejíž tradice svými kořeny tkvěly až v době bronzové. Odborníci rozpoznali jen nepatrný počet pozdějších migrací. V severní části yorského hrabství se někdy v 5. století př. Kr. usadili příslušníci kmene Parisiů, kteří pocházeli ze severní Galie a vytvořili archeologicky výrazně odlišné společenství. Ještě pozdější návštěvníci se objevili v Kentu – kmen nazývaný Belgové provedl v prvním století před Kristem menší invazi a nakonec se usadil v dnešním Hampshire, Essexu a Kentu. Římský název Winchesteru zní *Venta Belgarum*, což znamená tržiště Belgů.

Počet obyvatel žijících na území Británie v pozdní době železné se odhaduje přibližně na 2 000 000 osob a do konce římské nadvlády se zvýšil na 3 000 000. Ve všech směrech šlo o bohatou a vzkvétající zemi. A právě proto se Římané rozhodli do ní vpadnout a obsadit ji. Chtěli využívat pře-

bytek pěstovaného obilí. Osídlení se šířilo zvláště v jihovýchodní a střední oblasti jižní části země, která se vyznačovala rozsáhlými polnostmi, svatyněmi, pohřebišti, řemesly, tržišti, městy a vesnicemi. Gaius Iulius Caesar v knize *Commentarii de bello Gallico* (Zápisky o válce galské) napsal: „Lidnatost je tam nesmírná, dvorců galským skoro podobných velmi husto, dobytka neobyčejná hojnost. Mincí užívají buď z mědi, anebo ze zlata ražených nebo mincí prutů železných určité přezkoušené váhy.“* Zvláště peníze v podobě mincí umožňovaly obchodní výměnu mezi jednotlivými kmeny a měly na sobě vyraženu podobu mocného náčelníka. Avšak čím dál na sever se někdo dostal, tím byly projevy takových hmotných výhod vzácnější.

Bylo tomu tak proto, že jižní kmeny začaly dávno před Caesarovým vpádem ve velkém rozsahu obchodovat s Římany a s pořímtěnou Galii. Pod vlivem záliby v určitých potravinách a přepychovém zboží se vlastně v určitém smyslu už pořímtěli. Nahlédneme-li však pod povrch věcí, nadále nalézáme staré kmenové zvyklosti. Například zřejmě neustále docházelo k vytrvalému válčení mezi jednotlivými kmeny a někteří jejich náčelníci se obraceli na Řím se žádostí o pomoc. Na hranicích jednotlivých kmenových území vznikaly rozsáhlé zemní náspy či valy. Válečníci nastupovali do boje v bojových vozech a nahá těla měli natřená borytovou modří a pokrytá tetováním. „Vlasy nosí dlouhé,“ píše Caesar, „a holí se celí kromě hlavy a spodního rtu.“** Neopustili tudíž ještě zcela doménu prehistorie.

My ostatně také ne. Jsme ze všech stran obklopeni jejím odkazem. Mýcení a žďáření lesů, prováděné prehistorickými zemědělci, pomohly vytvořit anglickou krajinu a na některých místech se rozdělení půdy dosud drží prehistorického vymezení. Soustava polí pocházejících z doby bronzové a železné na jihu Anglie určuje a udržuje rozvrh novodobého hospodaření. Dnešní silnice odpovídají dávným stezkám a pěšinám. Hranice četných farností se řídí prastarým obrazem osídlení a jejich nepravidelný obvod vymezuje takové množství půdy, jaké stačí k obživě malého společenství zemědělců, a na jejich obvodech často nacházíme stará pohřebiště a dokonce orientace kostelů se někdy řídí odedávnými zvyklostmi. Kostelní a klášterní společenství byla umísťována do sousedství míst s megalitickými

* Přeložil Ivan Bureš.

** Přeložil Ivan Bureš.

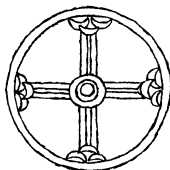
památkami stejně jako pramenů a míst, na nichž se odehrávaly obřady v době bronzové. Hřbitov a farní kostel v Rudstonu ve východním Yorkshireu zahrnují nejvyšší neolitický menhir v Británii. Poutnické cesty ve středověkém Kentu sledují prehistorické stezky vedoucí k posvátným studnám a svatyním. Dosud tedy vezíme hluboko v minulosti.

Mnoho měst a vesnic bylo postaveno na místech původních prehistorických lidských sídel. Leicester a Lincoln, Cambridge a Colchester, Rochester a Canterbury – abychom uvedli jen několik příkladů – byly osídleny už v době železné nebo i dříve. Vesnické obce trvají v průběhu celé historie – té zaznamenané i nezaznamenané. Původně třeba byly pouhou rodinnou záležitostí, obklopenou duchy předků, a přirozené rozšiřování nastalo teprve potom. Prehistorické počátky většiny anglických vesnic nemůžeme vykopávat právě proto, že jsou dosud obydleny a vzkvétají. Mnohé obce pocházející z doby železné se postupem času změnily v trhové osady známé ještě v 21. století, v nichž se vždy obchodovalo s nejrůznějšími přebytky.

K prehistorické minulosti patří rovněž určité obyčeje a slavnosti. Oslavy známé z doby železné byly zařazeny do křesťanského kalendáře, přičemž se ze svátku mrtvých neboli „Samainu“ staly Dušičky a zimní slunovrat se oslavuje pod názvem Vánoce. Ve Walesu se ještě na začátku 20. století dodržoval odvěký zvyk rozhazovat bílé křemínky na čerstvě vykopaný hrob, který pocházel z doby bronzové. V 19. století mnoho obyvatel Skotska ještě bydlelo v kamenných okrouhlých domech připomínajících tvarem úly, jaké se začaly stavět v období neolitu. Vyhlášený hostinec u Hampstead Heathu – Jack Straw's Castle – stojí na místě starého náspu. Historie a prehistorie existují současně vedle sebe. Catterick v severním Yorkshireu zůstává vojenskou základnou stejně, jako jí byl, když na ni na konci 6. století po Kristu zaútočili bojovníci království Gododdin, zpití medovinou. V Anglii se stěží najde jediné místo, na němž by se nenašly nějaké stopy pradávnejší minulosti.

2.

Po římsku

„Invaze“, kterou v roce 55 př. Kr. provedl Caesar, byla svou povahou spíš jakýmsi vysláním průzkumné hlídky; sám o tom napsal, že chtěl poznat „ráz a polohu země“. Římané sice neměli v oblibě moře, ale ostrov je přesto neodolatelně přitahoval. Británie už stejně byla jejich obchodním partnerem a říkalo se o ní, že je bohatá na kovy a oplývá obilím. Některé kmeny, které ji obývaly, se spojily s obyvateli severní Galie, s nimiž Caesar bojoval. Měl tedy důvod k návštěvě.

Několik kmenových náčelníků, kteří se předem dověděli o jeho přípravách, k němu vyslalo své zmocněnce, kteří měli vyjednávat, kdežto římský vojevůdce ze své strany vyslal emisara, který na ně naléhal, aby s předpokládaným dobytatelem raději spolupracovali. Poté Caesar vyplul se dvěma legiemi, z nichž každá měla asi 5000 mužů, kteří byli přepravováni na 80 lodích, a když konečně přistály u Dealu, domácí obyvatelé na ně už čekali. Na pobřeží došlo k střetnutí, v němž Římané zvítězili, a kmenoví náčelníci zase jednou požádali o mír. Ten však neměl dlouhého trvání. Strhla se bouře, k jejíž ničivé síle se přidal mohutný příliv vrcholící za úplňku. Římané strnuli v němém úžasu, protože předtím nic takového nezažili. Všechny lodě byly poškozeny.

V té chvíli britské kmeny porušily slavnostní slib, že budou dodržovat mír, a v bezprostředním okolí Dealu vzápětí došlo k řadě drobných šarvátek, v nichž měl Caesar co dělat, aby se ubránil. Od té doby pomýšlel jen na jediné, totiž na návrat přes vodu. Podařilo se mu opravit lodě a snažil se získat materiální pomoc z Galie. Nakonec poté, co se zmocnil řady rukojmí, odplul zpět, ale přísahal, že se vrátí.

Slib dodržel hned v následujícím roce. Tentokrát si počínal rozhodněji a obratněji. Na výpravu vyplul s 800 loděmi, 25 000 pěšáky a 2000 jezdců. Šlo o skutečnou invazi se vším všudy. Tváří v tvář takové hrozbě se místní neustále vzájemně válčící kmeny z příslušné oblasti shodly na společné věci a zvolily si za vojevůdce Cassivellauna, který byl králem území ležícího severně od Temže. Kelty z Británie bojovali proti Římanům stejným způsobem, jakým válčili sami mezi sebou – pěší bojovníci a válečníci na koních i na bojových vozech ve vhodnou chvíli zaútočili a potom ustoupili. Cassivellaunus měl celkem 4000 bojových vozů, jejichž vozatajové dojeli až k přední řadě nepřátel a bojovník pak vyskočil, kdežto vozataj se stáhl zpět a vyčkával na jeho návrat. Caesar píše, že „den co den prováděnými pokusy i cvičením dosahují toho, že na svahu i srázu zastaví koně v plném trysku, v mžiku že je zmírní v běhu a obrátí, že přebíhají po oji, i na jhu že se postaví a odtud že se vracejí napodiv rychle do vozu“.* Byli to nepřijemní a obávaní nepřátelé, jejichž jedinou pohnutkou byly ryzí odvaha a duchaplnost.

Vytrvalé a ukázněné římské legie však jejich náporu odolaly. Po řadě bitev se domácí bojovníci stáhli do lesů. Caesar je pronásledoval a zpusťoval Cassivellaunovo opevněné sídlo. Náčelníci různých kmenů žádali o mír a sám Cassivellaunus nakonec kapituloval. Caesar opět vzal rukojmí, vyuntil si po platek a poté se vrátil do Říma.

Dalších devadesát let sice nemělo dojít k žádnému vpádu, avšak příchod a vítězství římských legií v zemi přesto zanechaly trvalé stopy. Ironií osudu se stalo, že jejich úspěch lze sledovat na postupné romanizaci jižní Británie, jejíž kmenoví vůdci začali dovážet víno a přepychové zboží z Římské říše. Když starý způsob života utrpěl porážku, pozvolna ztrácel svou přitažlivou moc. Obydli elity začínala měnit tvar a přecházela od okrouhlých k čtverhranným, což je průkazné svědectví přechodu od jedné kultury ke druhé. Přinejmenším náčelníci kmenů obývajících dnešní jižní Anglii chtěli napodobovat vítěze.

Někteří zcela přešli na jejich stranu a stali se králi panujícími pod ochranou Říma. Podle slov řeckého historika Strabóna si zajistili přízeň prvního svrchovaného pána Římské říše Augusta „tím, že k němu vyslali poselstvo a vzdali mu hold“. Vyváželi obilí, železo a otroky, za něž výměnou dostávali

* Přeložil Ivan Bureš.

skleněné nádoby, jantarové předměty a další zboží, za něž římskému státu museli zaplatit clo. Lepší prostředek, který by je bezpečně připoutal ke kultuře vzkvétající na evropském kontinentu, však ani nemohl být nalezen.

Římané si nakonec správně uvědomili, jaký hmotný prospěch by jim na našem ostrově mohl kynout. Potřebovali prostě jen vystihnout vhodný okamžik, kdy budou moci jednat. Ten se jim pak naskytl, když se vůdcové kmene Atrebatů obrátili na Řím s prosbou o pomoc proti jednomu z kmenů, s nímž byli znepřáteleni. Při tom je nad slunce jasnější, že některé kmeny zásah Říma vítaly. Nový císař hledal příležitost, aby mohl prokázat svou zdatnost na bitevním poli. Jeho vojenská pověst nebyla valná a podle Ciceronových slov „sláva ve válce zastíňuje všechny ostatní úspěchy“. A tak si ji tedy Claudius měl dobýt právě na britské půdě.

V roce 43 po Kristu přistály v Británii čtyři legie, jimž velel Aulus Plautius, a to na dvou různých místech, čímž znemožnily jakýkoli protiútok domácích bojovníků. Kmeny se sice před nimi rozptýlily, avšak přesto se poté znovu shromáždily k rozhodující bitvě na řece Medway; boje trvaly dva dny, ale domácí síly, jimž velel Caratacus, Římanům nakonec podlehly. Sice šlo o jednu z nejdůležitějších bitev celých anglických dějin, avšak přesto nevíme přesně, kde k ní došlo. Poté Plautius poslal pro Claudia, aby domorodcům zasadil konečnou a triumfální ránu z milosti. Císař přijel dva měsíce nato s osmadvaceti slony, dobyl hlavní město Camulodunum a Caratacus poté uprchl někam na západ. Po návratu do Říma byl Claudius oslavován za to, že přijal kapitulaci jedenácti králů. Tak začalo postupné dobývání celé země, jež trvalo čtyřicet let.

Prvním hlavním městem římské Británie se stalo Camulodunum neboli dnešní Colchester. Na místě náspů a valů postavených domácími obyvateli vybudovali Římané významný opevněný tábor, latinsky nazývaný *castra*, který se stal výstražnou připomínkou jejich nadvlády. Odtud ji pak římské legie také postupně rozšiřovaly třemi směry – na sever, západ a severozápad. Velitel sil operujících na západě země Vespasián svedl při pronikání k severnímu Walesu a na jihozápad tamního poloostrova celkem třiadvacet bitev. Na úbočí výšiny, na níž v dnešním dorsetském hrabství stálo hradíště Maiden Castle, bylo nalezeno tělo muže, jemuž v páteři uvízl hrot šípů vystřeleného z římského samostřelu. Nejpozději v roce 49 po Kristu už římsí legionáři řídili dolování v Somersetu.

Legie vyslané na sever a severozápad země pomalu postupovaly po starších silnicích, například po Ermine Street, a pokoušely se násilně zkrotit nebo si podrobit různé kmeny, na něž cestou narážely. V dobytých oblastech budovali opevněné tábory, aby území každého kmene ovládal přinejmenším jeden vojenský opěrný bod. V roce 51 už královna významného severního kmene Brigantů Cartimandua dostávala římské víno v římských nádobách a kromě toho i krytinu na střechy a dlaždice na podlahy. Stala se panovnicí podrízenou Římu. Historikové pocházející z Římské říše sice líčí kolonizaci jako záležitost, která měla hladký průběh, avšak přesto není příliš pravděpodobné, že by se domorodci vzdali bez boje; ve skutečnosti určitě šlo o pomalý postup provázený neustálými povstáními kmenů a občas i ozbrojenými vzpourami. Léčky, nenadálá přepadení a bitvy byly na denním pořádku. Římané ovládali celou oblast ležící jižně od silnice Fosse Way (Příkopová cesta), vedoucí z Exeteru do Lincolnu, zato na sever od ní vládly nejisté poměry. Některé kmeny zachovávaly věrnost, jak se jim to právě hodilo, jiné bojovaly vzájemně mezi sebou.

Revolta kmene Ikénů, žijícího uprostřed pacifikované oblasti dnešní East Anglie, k níž došlo v roce 47 po Kristu, byla známkou trvající nejistoty. Povstání, vyvolané upíráním práva na nošení zbraní, sice bylo snadno potlačeno, avšak přesto se stalo předzvěstí mnohem vážnější vzpoury, k níž došlo třináct let nato. Jméno Boadicea či Boudicca se od té doby stalo součástí anglické lidové kulturní tradice. Jejím manželem byl král Ikénů Prasutagu, jehož smrt přivedla představitele správy římské provincie k tomu, aby se pokusili zmocnit veškerého bohatství kmene. Boudicca byla zbičována a její dvě dcery čekalo znásilnění. Zkrátka šlo o povážlivý případ mocenské brutality.

Proto také Boudicca povstala a dala se do boje. Spolčily se s ní ostatní britské kmeny a zahájily tažení na hlavní město římské provincie Colchester. Ten se stal mimořádným trnem v oku, protože se v něm usadily stovky vojenských vysloužilců, kteří zabírali půdu v okolí. Kmenové vojsko táhlo na jih a cestou pátilo a plenilo vše, co připomínalo začínající romanizaci. Když se bojovníci obořili na Colchester, byli už úplně krvežízniví. Město bylo nakonec vypáleno a všechny obchody vyloupeny. Vysloužilí legionáři sice hledali útočiště v největším chrámu, avšak po dvou dnech byli přesto přemoženi a rozsekáni na kusy. Velké soše císaře Claudia byla uražena

hlava a spodní část povstalci vhodili do řeky. Sám chrám byl zničen. Boudicca poté táhla dál na jih směrem na Londýn. Chelmsford a St Albans byly zcela vydrancovány a téměř celá legie byla zmasakrována.

Římský vojenský velitel Suetonius Paulinus si uvědomoval, jak velká hrozba nad jeho provincií visí. Proto se hned usilovnými pochody vrátil z Walesu, v němž do té doby bojoval, avšak jeho návrat do Londýna město přesto nezachránil. Nemohl podlehnout požadavkům a naléhavým prosbám jeho obyvatel, jeho povinností bylo zachránit celou císařskou provincii v bitvě, k níž mělo dojít na místě a v době, které si sám zvolí. Mnozí obyvatelé Londýn ve spěchu opustili a hledali útočiště v oblasti ležící dál na jih u kmenů, které zůstaly přátelsky naladěné vůči Římu, zato ti, kdo zůstali, přišli o život. Podle Tacitových slov zahynulo 70 000 osob. Samo město bylo vypáleno do základů a pod ulicemi v londýnské City se dodnes nalézá červená vrstva oxidovaného železa. Ke konci 20. století bylo nalezeno osmačtyřicet lidských lebek pohozených na dno koryta říčky Walbrook.

Poté Boudicca začala pod průhlednou záminkou, že nastal čas, aby byla římskému panství zasazena poslední rána, pronásledovat Suetonia Paulina. Místo, na němž posléze došlo k bitvě, neznáme jistě, snad to bylo u vesnice Mancetter ve warwickském hrabství nebo u Messingu v Essexu. Ať už to však bylo kdekoli, příslušné místo bylo toho dne zbroceno lidskou krví. Suetonius Paulinus měl 10 000 mužů, kteří však museli čelit 100 000 nepřátel. Legionáři měli za zády les a před sebou otevřenou rovnou pláň; domácí bojovníci přes ni vyrazili proti nim, ale mnozí vzápětí padli zasažení deštěm kopí. Poté Římané vyzbrojení krátkými meči a štíty začali postupovat vpřed. Poněvadž byli ukáznění, vytrvali a postupně se jim podařilo obrátit bojovníky královny Boudiccy na útek. Následovala všeobecná řež a na konci bitvy zůstalo na zemi ležet 80 000 jejích padlých bojovníků. Římanů padly asi čtyři stovky. Šlo o jeden z nejkrvavějších masakrů, k jakému kdy došlo na anglickém území. V některých pramenech se tvrdí, že Boudicca poté požíla jed, aby nepadla do nepřátelského zajetí, v jiných se uvádí, že onemocněla a zemřela. Na konci Westminster Bridge dnes stojí památník připomínající boj tehdejších obyvatel za nezávislost.

Římané chtěli vyhladit rovněž dalšího konkrétního nepřítele. Než se podařilo dokončit celé dílo pacifikace, bylo nutné umlčet druidy, kteří byli strážci staré víry. Stali se tudíž terčem útoků a pronásledování, před nimiž

postupně ustupovali směrem na západ; na poslední odpor se postavili v roce 61 na ostrově Anglesey. Římský historik Tacitus o tom, jakého uvítání se dostalo legionářům přepravovaným z vlastní Británie, píše: „Na břehu stál již ozbrojený nepřátelský šik v těsně semknutých řadách, mezi nimi pobíhaly ženy jako fúrie v smutečním šatě, prostovlasé, s pochodněmi v rukou; kolem nich druidové, kteří s rukama zdviženými k nebi přinášeli oběti nebo vyráželi kletby.“* Jejich bohové jim však nepřišli na pomoc – všichni do jednoho byli pobiti a jejich svatyně vzápětí vypáleny.

Poté, co Římané násilím uklidnili celý východ a jih, obrátili pozornost k západním a severním částem země. V roce 78 tehdejší správce provincie Gnaeus Iulius Agricola dobyl Wales. Následujícího roku vyslal své legie přes Corbridge na severovýchod a přes Carlisle na severozápad. Rozděлил nepřítel a vybudoval soustavu opěrných bodů, které měly dohlížet na ty kmeny, které se mu už vzdaly. Tamní kmeny byly útočnější než ty z jihu a podle Tacita „bylo svedeno mnoho bitev, nezřídka s velkými ztrátami“.** Konečným cílem bylo ovládnout severní hranici, a proto tam byly vyslány legie, které měly za úkol podrobit si oblast nynějšího jižního Skotska.

V téže době nabyla všeobecné podoby militarizovaná Británie – v Yorku a Chesteru byly vybudovány trvalé vojenské tábory a v každém z nich byla posádkou jedna legie. Na místech dřívějších římských vojenských táborů později vznikla i města Manchester a Newcastle. První z nich bylo podle latinského výrazu pro výšinu připomínající tvarem ženský prs původně pojmenován Mamucio a to se časem začalo omylem číst Mancunio, což pak dalo jméno novodobým obyvatelům města. Byla postavena řada prakticky rovných silnic, jež vzájemně spojovaly jednotlivé vojenské tábory. V Lincolnu a Gloucesteru vznikla posádková města, v nichž byli usazeni vysloužilí legionáři. Impozantní koloniální přítomnost zdůrazňovala soustava táborů, opevněných bodů, strážních věží a obranných zdí. Na nejdůležitějších silnicích byly zřízeny poštovní stanice, z nichž se nakonec vyvinuly vesnice. Vojenská moc tudíž proměnila celou zemi v krajinu posetou venkovskými usedlostmi a vilami, poli a osadami, polními cestami a hraze-

* Přeložil Antonín Minařík.

** Tento a zbývající citáty z Tacita ve 2. kapitole přeložil Antonín Hartmann.

nými místy. Vzhledem se sice snad ani příliš nelišila od krajiny z doby železné, avšak přesto byla soudržnější.

Nedělo se to vždy nutně bezbolestně. Podle Tacitových slov si jeden kmenový vůdce trpce stěžoval: „Majetek a statky se mění ve válečnou daň, roční výtěžek z polí v obilní dodávku, naše těla a naše ruce jsou rozdírány stavbou cest v lesích a bažinách, a to ještě pod ranami a nadávkami.“ Vojenské pásmo zahrnující rovněž Wales a sever Anglie vyžadovalo trvalé rozmístění sil s početním stavem 125 000 mužů. Bylo by omylem, kdybychom se domnívali, že všichni legionáři byli Římané – v prvních stu letech okupace získaly legie do svých řad 40 000 dobrovolníků z Galie, Hispánie a Germánie. Do řad okupační armády se hlásili rovněž lidé pocházející z Anglie. A bojovníci se pak mísili a promíchávali s místními obyvateli nato-lik, že se z nich během dvou tří generací stali skuteční domorodí vojáci.

Zároveň probíhal další vývoj, který s tím souvisel. Na rozkaz císaře Hadriána byla postavena velká zeď pojmenovaná po něm, která oddělovala pořímtštěnou Anglii od území ovládaného skotskými kmeny. Dvacet let nato byla postavena další zeď, která prakticky oddělila jih Skotska od severní části země. Římané vůbec neměli v úmyslu proniknout do oblasti skotské Vysočiny a stejně tak zanechali všech úmyslů týkajících se vpádu do Irska. Římská říše už přestala rozšiřovat své území a místo toho musela bránit vlastní hranice, aby si mohla užívat slasti, jež přináší mír. Kraje ležící bezprostředně jižně od zdi se intenzivně obdělávaly. Na Cumbriské plošině byl zaveden skvělý zemědělský řád. Británie už nebyla územím, jímž mohlo snadno otrást nějaké kmenové povstání. Stala se z ní opět prosperující země, která byla stejně bohatá a plodná, jako bývala v době železné.

Pořímtšťování ovšem probíhalo postupně a projevovaly se v něm značné místní rozdíly. Na venkově, kde obyvatelé do velké míry zůstávali věrní starým zvykům a zavedené praxi, nadále převládaly podmínky, jež byly vytvořeny v době železné. Svědectví o změnách pocházejí z měst a od správní elity domácích vůdců, kteří v nich působili. Byli to lidé, kteří vítali nebo alespoň využívali nadvládu římských představitelů nad jejich zemí. Na jejich doporučení začali stavět chrámy, veřejná prostranství a budovy určené pro veřejné účely, naučili se latinsky a na znamení nové příslušnosti začali nosit tógu. Odložili zbraně, zato víc brali do ruky *abacus* neboli obchodnické počítadlo. Potomci předních domácích rodin byli vzdělávání

ve „svobodných uměních“ a někteří byli vysláni do Říma. Stavěly se veřejné lázně a různé místnosti určené k shromažďování a domácí obyvatelé podle Tacitových slov začali „podléhat lákadlům neřestí, totiž sloupořadím, lázním a vybraným hostinám“. Používalo se mnohem víc talířů, mis, pohárů a hlubokých číší, než bylo obvyklé v době železné. Dovážely se amfory či zásobní nádoby na víno nebo olivový olej, olivy a rybí omáčku. Tacitus dál dost sarkasticky píše: „A to se u nezkušených nazývalo kulturou, kdežto ve skutečnosti to bylo součástí zotročování.“

Staré vyšší vrstvy sice ještě pořád existovaly, avšak přesto už nosily římské brože a prsteny. Majitelé půdy měli nájemce, nazývané *coloni*, kteří byli trvale připoutáni k půdě. Nejvyšší společenské postavení zaujímalí vůdcové jednotlivých kmenů, kteří vlastnili rozsáhlé pozemky a jiné nemovitosti, kdežto na nejnižším stupni společenské hierarchie stála početná společenství otroků. Z výrazu pro otroka – *servus* – se v angličtině nakonec vyvinulo slovo *serf*, což bylo pojmenování pro nevolníka. V důsledku toho se stará pouta udržela po řadu staletí. Silná ústřední moc posílila a prohloubila společenské vazby běžné v době bronzové a železné.

V rámci uspořádání země proměnili Římané stará kmenová území v jednotky provinční správy neboli *civitates*. Každá z nich měla své městské středisko, jež se v mnoha případech shodovalo s odvěkým kmenovým centrem neboli *oppidem*, které ovšem už nebylo ze dřeva, nýbrž bylo přestavěno z kamene. „Areál“ veřejných budov na fóru představoval centrum, z něhož se řídily všechny městské záležitosti. Koloniální mocnost vnutila podrobeným své architektonické formy včetně slavnostních oblouků, soch, oltářů a lázní a zavedla do kdysi nepravidelně vyrostlých sídel řád. Četné z tehdejších veřejných budov byly postaveny v rámci iniciativy, již projevoval římský stát a která ustala až někdy hluboko ve druhém století po Kristu. Fórum a bazilika, chrám a amfiteátr se tyčily nad hustě natěsnanými krámy, obytnými domy a dílnami, které se v té době ještě všeobecně stavěly ze dřeva a jílů, z níž měly po udusání i podlahy. Mnohé z domů byly ve skutečnosti obydlími s pouhou jedinou místností, jiné měly vpředu krám, za ním dílnu a vzadu obytnou místnost. Obydlená oblast byla poseta studnami a domácími ohništi. Za ulicemi ležely hřbitovy, tavicí pece, lomy a ohrady pro dobytek.

Správu města řídila rada čili *curia* složená z větších majitelů pozemků, doplněných o písaře a další úředníky. Při tom nacházíme veškeré složky spo-

lečenské diferenciace a specializace, poněvadž příbuzenské a kmenové svazky pomalu, ale jistě ustupovaly skupinovým vztahům navazovaným na hospodářském základě. Větší města byla nezávislá a samosprávná, měla úředníky a radní, kteří pečovali o takové záležitosti, jako byly například kanalizace, hygienická zařízení a udržování povrchu silnic. Nejběžnějším archeologickým „nálezem“ pocházejícím z Anglie římského období ovšem bývá „psací tabulka“.

Na venkově brzy začala vyrůstat venkovská sídla stavěná v římském slohu. Nejstarší z nich – například *villa*, jež byla objevena ve Fishbourne v sussexském hrabství – patřila k nejhonosnějším a zřejmě byla projektována se zřetelem na pohodlí pořímštěných kmenových vůdců či významných úředních představitelů Římské říše. Módní touha po přepychu se pak rozšířila i na ostatní výše postavené představitele domácího obyvatelstva, v důsledku čehož se na jihovýchodě země stavěly skromnější vily, jež odpovídaly prosperujícímu majiteli půdy nebo nejvlivnější rodině v zemědělské obci. Vily byly v podstatě zemědělskými usedlostmi, při jejichž stavbě majitelé s potěšením rozhazovali přebytek jmění za honosné předvádění a výzdobu a napodobovali římský sloh včetně kamenných zdí a nákladných mozaik. Střechy možná měly kryté keramickými taškami, čímž se zcela lišily od došků a spleteného proutí používaných jako střešní krytina na anglických okrouhlých domech. Mozaiky, vytápění pod podlahou a sklo v oknech – to vše neslo punc římské civilizace. Dokonce i menší domy snad byly omítnuty a vyzdobeny nástěnnými malbami a obyčejná či nabarvená omítka se používala k vnější ochraně před živly. Nebylo by však moudré přeceňovat jejich výskyt v anglické krajině. Například se našla i hradíště předních rodin, která měla blíž k domácím společenským a kulturním tradicím.

Na začátku 2. století po Kristu v Kestonu v kentském hrabství ještě hospodařila zemědělská usedlost pocházející z doby železné. Někdy před polovinou téhož století tam byl postaven nový dřevěný dům, který měl malované stěny. Na začátku 3. století na místě vznikl kamenný dům, který měl i římskou lázeň. Část hospodářského dvora zaujímaly dřevěné stodoly a jedna z nich byla časem postavena znovu z kamene. K přípravě sladu a sušení obilí sloužily pece a majitel či majitelé vily pravděpodobně zaměstnávali rovněž hrnčíře, kováře a zpracovatele bronzu. Bylo tam nalezeno i žárové pohřebiště z počátečního římského období. Později došlo i na okrouhlé mauzoleum. Tak postupně vznikla malá pořímštěná osada.

Při obdělávání samotné půdy se nadále udržovaly postupy z doby bronzové a železné. V určitých krajích, například na jihozápadě země, se domácí zvyky dochovaly bez sebemenších změn. Jen na jihovýchodě nacházíme důkazy o změnách vkusu, ačkoli ty se týkají výhradně společensky nejvýše postavených osob. Římané zavedli třešně, moruše a fíky, které předtím nebyly v zemi známe. Vodnice, kapusta a hrášek se rovněž objevily teprve pod záštitou římského panství. Jedno však zůstalo společné – domácí obyvatelé, dokonce i v pořímtěných oblastech, nadále dávali přednost hovězímu před vepřovým.

S určitou jistotou můžeme tvrdit, že většina obyvatel ještě žila v době železné, a tak to zůstalo dalších několik set let. Příмым důsledkem vydání císařského výnosu však bylo, že přece jen došlo k jednomu zlepšení. Mokřiny v East Anglii byly vysušeny a získaná půda začala plodit, přičemž na ní podle předem promyšleného plánu vznikly stovky vesnic a zemědělských usedlostí. Celá oblast se stala císařským pozemkovým majetkem, který byl zdaňován ve prospěch ústřední státní pokladny. Dalším takovým územím se stala úrodná Salisburská plošina.

Rozhodujícím prvkem římského vykořisťování země bylo zdanění zahrnující nejrůznější berně včetně pozemkové daně a daně z hlavy. Poněvadž náklady spojené s vydržováním legií v důsledku nebezpečí hrozícího ze strany severních nájezdníků neustále stoupaly, čím dál tíživěji doléhalo i daňové břemeno. Římská okupace urychlila proces přechodu od kmenového hospodářství k peněžnímu. Ještě důležitější ovšem bylo, že kmenové mince byly nahrazeny římskými. Římané samozřejmě vymáhali daně i z výtěžku obchodování. Střediska řemeslné výroby, například hrnčířské pece postavené ve vesnici Castor v cambridgeském hrabství, změnily ráz rozsáhlých částí krajiny. Zpracování železa se provozovalo v celé zemi od pobřeží Kentu po břehy řeky Wye. Doly, v nichž se těžilo olovo, zůstávaly v provozu nepřetržitě po celé římské období. Pod vlivem dvojí pobídky, totiž poptávky a potřeby zlepšování, britská produkce vzkvétala jako nikdy jindy. Při zpracování železa a k vytápění lázní se používalo uhlí, které hořelo i v posvátném ohni Minervina chrámu v Bathu.

V celém impériu byla poptávka po dvou domácích vlněných výrobcích: jeden byl znám pod názvem *birrus Britannicus*, což byl jakýsi nepromokavý plášť s kápí, a druhým – *tapette Britannicum* – byl vlněný koberec. Další

zboží zahrnovalo rovněž medvědy a buldoky určené pro římské arény. Muži nosili krátké kabátce z hovězí kůže a kožené krátké kalhoty. Také se tvrdilo, že Caesar vtrhl do Anglie, aby získal tamní skvělé ústřice.

Na začátku 3. století byla země rozdělena do dvou provincií, nazvaných *Britannia Superior* (Horní Británie) s hlavním městem Londýnem a *Britannia Inferior* (Dolní Británie), jejímž střediskem se stal York. Pojmy „Horní“ a „Dolní“ ovšem neoznačovaly kvalitu, nýbrž zeměpisnou polohu. Obě výše uvedené provincie byly časem rozděleny na čtyři a posléze pět nových, což zdůrazňovalo skutečnost, že země je náležitě přísně spravována a využívána.

Jakmile se země stala trvalou součástí Římské říše, změnilo se i její postavení. Z okupační armády se stala obranná, legie se naturalizovaly a získaly uvědomělý pocit místní a krajové příslušnosti. V kolonii bylo rozmístěno víc než jedna desetina celého početního stavu římských legií, což znamenalo, že tamní síly měly mimořádný vliv na vývoj událostí ve vzdáleném Římě. Vzpouře a povstání ovšem nebyly žádnou vzácností. V roce 286 po Kristu se správce Británie Carausius sám prohlásil za císaře. Tři roky nato vytáhl se svými vojáky na evropský kontinent a za jeho nepřítomnosti různá větší i menší města v zemi podnikla kroky na ochranu před případnou odvetou Říma. Sto let nato se jiný římský velitel zmocnil celé provincie a vyhlásil její samostatnost. Z takové představy ho sice vyvedla bitva svedená kdesi ve střední Anglii, avšak celá záležitost přesto ukazuje, jak velký význam naše země měla v kalkulacích rozhodujících o osudech celé říše.

A Británie za boj opravdu stála. Její přístavy, kovy a daně pomáhaly udržovat v chodu rozsáhlý aparát římského obchodu. Přesto však zůstávala bohatá a výnosná především zásluhou svého zemědělství. V roce 359 po Kristu vyslal císař Julián najednou 600 lodí, které měly za úkol dopravit obilí do bojových pásem na Rýně. Země se stala jednou z obilnic tehdejší Evropy a nejpozději ve 4. století prosperovala jako nikdy předtím. Vily velmožů byly čím dál větší a přepychovější a není sebemenších pochyb o tom, že společenské rozvrstvení země se pod záštitou římské vlády stávalo čím dál výraznějším. Pořímsnění Britové ovládali domácí obyvatele přežívající z doby železné.

V důsledku náporu Skotů a Piktů, který na ni doléhal, byla vždy zdrojem ozbrojených konfliktů severní hranice, avšak záhy byla provincie ohrožena na všech stranách. V jižní Anglii nacházíme neobvyklou soustavu opevně-

ných bodů, všeobecně známou pod názvem „Saské pobřeží“, ale její účel není vůbec známý. Měla snad bránit pobřeží před saskými vetřelci ze severozápadní Evropy nebo snad měla sloužit jako útočiště saských bojovníků a kupců? Pak by možná měla za úkol chránit mořské cesty spojující Anglii s evropským kontinentem před piráty a jinými nájezdníky.

Důkazy však jsou – jak tomu zpravidla u různých stránek života v Anglii za římské vlády často bývá – kusé a neprůkazné; musíme se spoléhat pouze na nečetné nahodile dochované nápisy, náznaky vyplývající z archeologických nálezů a příležitostné záznamy římských historiků. Římská vláda v Anglii sice trvala tři sta padesát let – to znamená tolik, kolik jich dodnes uplynulo od Velkého požáru Londýna v roce 1666 –, avšak tehdejší období přesto zůstává nejméně známou periodou v dějinách země.

Zvláště důležité ovšem je, že nevíme téměř nic o tehdejších lidech – porímštěných vůdcích žijících v módních a přepychových vilách, menších majitelích půdy z usedlostí postavených z kamene či ze dřeva, obyvatelích měst žijících v domech s jednou nebo dvěma obytnými místnostmi stojících v úzkých a špinavých uličkách, státních úřednících pracujících v úřadech v úřední tóze s vojenským opaskem, nádenících bez přístupu k půdě žijících v ubytovných postavených v uctivé vzdálenosti od vil, zkrátka celému tomu přelévajícímu se a vzdouvajícímu moři bezejmenných obyvatel, kterých se ani v nejmenším nedotkly čistky a převraty provázené pokaždé odvetnými kroky, jež tak dobře známe ze stránek římských dějin.

Mnohé věci dosud neznáme, ani pokud jde o šíření křesťanství. Británie se s touto vírou sice seznámila ve 2. století, avšak ta přesto nezbytně zůstala menšinovou. Porímštění obyvatelé Británie se v římských dobách smířili s římskými bohy, kdežto ti, kdo ještě žili v době železné, se nepochybně nadále klaněli starým božstvům uctívaným na návrších a v lesích. Křesťanství nebyla víra domácího původu. Přesto přese všechno však byly u řeky Nene v huntingdonském hrabství nalezeny křesťanské bohoslužebné nádoby a medailonky ze 3. století, které jsou zřetelným důkazem existence svatyně, a vlastně jde o nález nejstarších takových nádob na celém území Římské říše. V Poundbury v dorsetském hrabství byl nalezen křesťanský hřbitov z přibližně téže doby. Do 4. století se křesťanství rozšířilo na sever až po Carlisle.

Křesťanství se stalo oficiálním náboženstvím Římského impéria teprve poté, co se v roce 312 po Kristu obrátil na víru císař Konstantin Veliký,

který byl shodou okolností šest let předtím v Yorku svolán a prohlášen císařem a v následujících letech zřejmě Británii považoval za jedno z duchovních center své vlády. Samotný York byl na počest jeho vzestupu přestavěn a císař provincii navštívil celkem ještě třikrát. Sám přijal jméno Britannicus Maximus a Londýn byl se vši pravděpodobností na jeho počest po nějakou dobu přejmenován na Augustu. Tak došlo k tomu, že se křesťanství stalo významnou součástí pozdějšího vývoje země.

Šlo o monoteistické náboženství, které bylo hlášáno v době, kdy sám císař usiloval o samovládu, a přijalo jednotný soubor hodnot a článků víry, jež bylo možné šířit po celé Římské říši. Přispívalo k podpoře zákonodárných a správních sil centra. Jeho vyznavači pocházeli – což nepřekvapuje – z vládnoucích vrstev. Není vůbec pochyb, že například v Británii pořímsštěné obyvatelstvo rychle pochopilo a přijalo za své dobra, jež přinášela institucionalizovaná víra. A právě proto se křesťanství nakonec ztotožnilo s kulturou vil. Kromě toho je přijala správní elita z malých i větších měst, v nichž byla biskupům svěřena péče o stádece jejich tamních věřících.

V roce 314 po Kristu přijeli tři angličtí biskupové spolu s jedním děkanem a knězem na církevní koncil, který se konal v Arles na jihu Francie. Biskupové sídlili v Yorku, Londýně a Lincolnu, děkan a kněz přijeli z Cirencesteru. Při vykopávkách u londýnského Tower Hillu byly nalezeny pozůstatky křesťanského chrámu, který možná byl katedrálou se vším všudy včetně mramoru a nástěnných maleb. Uprostřed chrámové lodi byla posvátná studna. Snad šlo o centrum diecéze, kterou spravoval londýnský biskup Restitutus. Máme jen vzácné drobné důkazy o kostelech ze 3. a 4. století, avšak je tomu tak z dobrých důvodů. Nejstarší kostely zůstávají skryté pod novějšími stavbami, které se na posvátných místech v průběhu dlouhé historie postupně vystřídaly. Kostely pocházející z počátečních dob anglického křesťanství bychom odkryli, pouze kdybychom až do základů zbořili katedrály a kostely postavené v novějších dobách.

Žádná říše však netrvá věčně a žádný stát nemůže zůstat trvale nedotčený. Hranice římského impéria byly vystaveny neustálému ohrožení a na mnoha místech také zdolány. Tlak severních kmenů ustavičně nabýval na záludnosti. Do severní Galie pronikli Frankové, v Akvitánii se usadili Vizigóti. Pro Anglii představovali hrozbu Piktové a Skotové útočící ze severu spolu se svými kmenovými spojenci z řad Franků a Sasů. V roce 367 po

Kristu jejich vojsko zdolalo Hadriánovu zeď a poté se samostatné houfy vydaly směrem na jih a všude plenily vše, na co cestou přišly; velitel opevněných bodů na Saském pobřeží byl zavražděn a nejvyšší představitel provincie, známý pod názvem *Dux Britanniarum*, padl do zajetí. Šlo o významnou porážku tehdejších obyvatel Anglie. Římský zásah a obnova staveb včetně opevnění na rozhodujících strategických místech sice pomohly udržet blahobyt a mír ještě celých následujících čtyřicet let, avšak severní kmeny se přesto objevily znovu.

Řada pokusů o uchvácení moci podnikaných různými nápadníky císařského trůnu nakonec vedla k tomu, že Anglie byla na začátku 5. století fakticky zbavena všech vojenských sil. Legie odešly hledat slávu jinam. Občanská válka mezi různými nápadníky trůnu oslabilu sebekázeň a pořádek, jimiž se vždy vyznačovala římská vláda. Správní aparát se začínal hroutit. V roce 408 si severní kmeny dodaly odvahy k novému útoku a pořímským obyvatelům Anglie nezbylo, než aby se bránili sami. Tehdejší historik Zosimus píše, že se „chopili zbraně a bez ohledu na nebezpečí hrozící jejich vlastní nezávislosti osvobodili města od barbarů, kteří je ohrožovali“. Kromě toho uvádí, že vyhnali římské úředníky a zavedli svou vlastní správu.

V tak prostém líčení se skrývají intriky nejrůznějšího dosahu. Určitě existovali pořímsští Britové, kteří si přáli zachovat římskou správu, jež jim přinášela značný prospěch, a zároveň se vyskytovali i jiní, jimž záleželo na tom, aby se zbavili břemena daní a donucování spojovaných s ústřední vládou. Po dvou letech, roku 410, se část obyvatel obrátila na císaře se žádostí o zbraně a vojáky, není však zřejmé, zda jich bylo třeba k obraně proti vnějšímu ohrožení ze strany Sasů, nebo spíš proti vnitřnímu nepříteli. V každém případě tehdejší císař Honorius odpověděl, že se obyvatelé Británie musí postarat sami o sebe, jak nejlépe dovedou. A to zároveň znamenalo i konec římské Anglie.

Jiný historik – Prokopios z Kaisareie – kromě toho prozrazuje, že po odchodu římských představitelů se vlády v různých městech a krajích zmocnili všelijací „tyrani“ a „uchvatitelé“. Na první pohled možná vypadají jako uzurpátoři pocházející z Říma, ve skutečnosti však pravděpodobně šlo o známé domácí vůdce, kteří byli potomky kmenových náčelníků či bohatých vlastníků půdy. Když jim silnou rukou nevládl Řím, domácí kmeny a společenství reagovaly několikerým příznačným způsobem. Pořímsštění

Britové z větších i menších měst, ze všech stran obklopení lidmi, kteří na nich byli závislí, pravděpodobně sami vytvořili samostatné správní jednotky a vůdcové takových malých států se nadále nazývali *magistrates* neboli úředníci. V civilní oblasti země, to znamená na východě a jihovýchodě, vznikla malá království, která bránili žoldněři. Například východoanglická království byla nucena přijímat do svých služeb germánské námezdní vojáky, kteří jim pak v pozdější době působili potíže. Kmeny usazené v odlehlejších částech země, jež nebyly nikdy zcela pořímsťeny, se vrátily k předřímské podobě společenského uspořádání. Zbytky severního vojska se seskupily pod velením velitele, který se stal jejich náčelníkem. Z jednoho z prvních římských vůdců ze severu – Coelius či Coel Hen – se v anglické lidové písni stal „Old King Cole“.

Život v Anglii tudíž poté, co se přestalo uplatňovat římské *imperium*, nabyl řadu místně odlišných, různorodých podob. Zjišťujeme však, že se projevovaly rovněž známky všeobecnější změny. Římský daňový systém se rozpadl a venkov nadále ovládali aristokratičtí vlastníci půdy. V důsledku zániku daňového systému došlo k prudkému omezení oběhu peněz. Do roku 410 zanikla velká střediska hrnčířské výroby, po jejich zboží už totiž neexistovala poptávka. Výroba cihel byla v Anglii poté obnovena až v 15. století. Vily byly zanedbané a opouštěné a časem se proměnily v nepoužívané stavební parcely pro pozdější usedlíky.

Dny veřejných a monumentálních podívaných ve městech byly rovněž ty tam. To však nutně neznamenalo, že by se města rozpadala nebo se octla v úpadku, prostě jen změnila svou funkci. Zůstala správními centry pro bezprostřední okolí, nadále v nich sídlili biskup a místní vůdce, ti však už nepotřebovali imperiální fasádu, jež byla obvyklá ve 3. století. Například bazilika v Silchesteru byla změněna ve středisko zpracování kovů. Městské obyvatelstvo zůstalo, kde bylo, a máme důkazy o tom, že York a Gloucester byly v 5. století přestavovány. Ve Verulamiu bylo koncem jeho druhé poloviny zavedeno nové vodovodní potrubí s dřevěnými trubkami. To znamená, že obecní správa ještě existovala. V polích v hrabství Shropshire bylo vykopáno římské město Wroxeter. Po odchodu Římanů nezanklo. Bazilika byla zbořena a na jejím místě postavili velkou dřevěnou síň, která se stala středem souboru dřevěných staveb založených na římských vzorech. Bohatý a rušný život v něm vzkvétal až dlouho do středověku.

Archeologové ve vrstvě pocházející z 5. století přišli na nález, jenž se vyskytuje v řadě větších i menších měst a který nazvali „tmavá zem“. Kdyby se považovala za důkaz zanedbání a zkázy. Dnes se však správněji vykládá jako zbytky obydlí z tyčí propletených větvemi a omazaných jilem. Města tedy byla v 5. století hustě obydlena a udržovala obchodní podnikání, které v nich nikdy nezaniklo.

Soběstačnost se zakládala na výměnném a místním obchodu. Máme doloženou ruční výrobu keramiky a totéž platí i o získávání velkého množství jílů, který se zřejmě přidával do lepenice určené k vymazávání zdí. Přestěhování vůdců nemělo na život venkovských zemědělců a nádeníků vůbec žádný vliv a nic se na něm také nezměnilo.

Vyznání svatého Patrika, který na konci 4. století padl do rukou saských otrokářů, názorně ukazuje, že blahobytný život majitelů vil trval až do prvních desetiletí století následujícího. Když se Patrik šest let po svém zotročení vrátil do Anglie, otec na něho naléhal, aby se dal do služeb veřejné správy; například místní rétoři se používali k poskytování vodítek a doporučení obyvatelstvu. Na původním římském základě vznikla jakási fungující obecní zřízení. Biskupa Germana v roce 429 po příjezdu do Anglie na znamení obecní jednoty společně uvítali přední představitelé Verulamia. Zřejmě šlo o členy diecézní či provinční rady, kteří do svých rukou převzali správu města. V Germanově životopisu se o nich píše, že „vynikali bohatstvím, měli módní oblečení a obklopovalo je množství zbožňujících lidí“. Něco takového by se přece nemohlo stát v zemi připravené o prestiž či blahobyť.

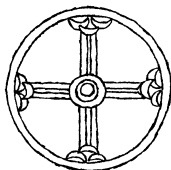
Germanus přijel mimo jiné proto, aby domácím obyvatelům pomáhal v boji s Pikty a Sasy, což dodává váhu předpokladu, že došlo k nějakému náhlému či drtivému saskému „vpádu“. Ve skutečnosti však Sasové už v zemi byli. Pobývali v Anglii už od 3. století. Patřili k anglickému životu. Městské i kmenové elity saské bojovníky potřebovaly k obraně svého majetku a mnozí z těch válečníků se oženili s domorodými ženami, usadili se a stali se součástí jejich rodin. Germánští vojáci zůstali v řadách římských legií rozmístěných na severu země. Ve městech žili šaští kupci. Sasové výměnou za příležitostnou vojenskou službu obdělávali půdu v Kentu.

Na tomto místě si musíme vyjasnit některé pojmy. Panuje všeobecná shoda v tom, že domácí obyvatelé dnešní Anglie se od doby železné nazývali „Britové“. Tento název však skutečně odpovídá pouze obyvatelům

Anglie ze západního pobřeží u Atlantiku. Byli to lidé, kteří mluvili keltsky a gaelsky. Britové byli rovněž početně zastoupeni na severu jakožto trvalá připomínka starých kmenových seskupení. Ve střední, jižní a východní části země sice také žili domácí obyvatelé Anglie, avšak přesto obývali oblasti, jež nakonec, ať už po dobrém anebo po zlém, ovládli saští usedlíci. Pojmenování Anglie se poprvé objevilo právě v souvislosti s jednou jejich skupinou, totiž s Angly. Vikingové naši zemi nazývali *Engla land*. Je pro ni příznačné, že od 1. do 13. století byla vystavena téměř nepřetržité cizí okupaci. „Imperiální plemeno“ kdysi samo bývalo kolonizovaným a vykořisťovaným národem.

3.

Změna podnebí

Podnebí Anglie sice bývá charakterizováno jako vlhké a poměrně málo slunečné, avšak – jak všichni místní lidé dobře vědí – počasí u nás je přesto stejně proměnlivé jako sama země. Léta na jihozápadě jsou obvykle teplá a zimy chladné, kdežto na severozápadě panují mírné zimy a chladná léta. Na severozápadě mívá průměrný červencový den čtyři a půl hodiny slunečního svitu, kdežto na jižním pobřeží se dá počítat se šesti a půl hodinami a západní pobřeží zaznamenává o čtyřicet procent více srážek než východní. Na podzim a v zimě vanou převážně větry z jihozápadu, na jaře pak z východu. Právě takové povětrnostní podmínky vytvořily zemi plnou vlhkých dubových a jasanových lesů, močálů a vřesovišť zahalených mlhou. Na severu a západě leží vřesoviště a hory pokryté slabou vrstvou půdy. Byla to země vhodná spíš pro využívání pastvin než pěstování plodin a místní zemědělci pěstovali jen tolik obilí, aby uspokojili vlastní spotřebu. Na jihu a východě byly mírně zvlněné nížiny s úrodnou půdou, která se hodila pro pěstování obilí stejně jako pro chov skotu. Šlo o území „smíšeného hospodaření“.

Taková různorodost podnebí má v anglických dějinách rozhodující význam – dojde-li k poklesu teploty o dva stupně, jak se to stalo v letech 500–300 př. Kr., vyhlídky na uspokojivou úrodu na severu se znatelně zmenší. Pokles teploty o jediný stupeň způsobí, že neúroda bude sedmkrát pravděpodobnější. V tehdejší době tedy můžeme pozorovat opouštění zemědělských usedlostí a osad založených ve vyšších polohách. Jižní část země byla teplejší a stabilnější, poskytovala bohatou úrodu a všeobecná vlhkost umožňovala pěstování zemědělských plodin dokonce i na lehčích

půdách, v jejichž složení převládaly písek a křída. Proto také všeobecně platí, že na jihovýchodě se pěstovala převážně pšenice, kdežto na severu oves. Nadále však existovaly závažné krajové rozdíly. V oxfordském hrabství a na severovýchodě suffolského se pěstovala pšenice, kdežto v norfolkském zasévali víc žito. V lancasterském hrabství byl nejdůležitější plodinou oves, zato v yorském převládalo žito. Ve Wiltshireu byly hlavními plodinami pšenice a ječmen, kdežto v hrabstvích s deštivějším počasím ležícím západně od něho převažoval samotný ječmen.

Lidé žijící na jihu byli zámožnější a rovněž zdravější než ti ze severu. Tak se v dějinách lidstva projevuje podnebí. Je také možné, že sušší východ vede k vzniku lidských společenství, která se odlišují od obcí na deštivějším západě; skutečně jsou patrné markantní rozdíly společenského uspořádání v prvním tisíciletí před Kristem, poněvadž na západě jsou běžná menší střediska panské moci a na východě se setkáváme s rozptýlenějšími lidskými sídly. Osamělé zemědělské usedlosti a samoty či malé vesničky byly typické pro sever a západ, kdežto na jihu a východě se častěji vyskytovaly vesnice a statky se společným obděláváním půdy.

V období římské okupace sice byly povětrnostní podmínky teplejší než kdykoli v následujících dějinách, avšak nejpozději koncem 4. století po nich přišlo chladnější a vlhčí počasí. Během deseti let počínaje rokem 536 byla velmi nízká intenzita slunečního svitu a tehdy také mělo nastat období drahoty a hladu, jaké do té doby nikdo nezaznamenal. V té souvislosti rovněž stojí za připomenutí, že se králi Alfrédovi připisuje vynález hodin, které mu ukazovaly čas, když mraky zakryly slunce.

Jaké bylo podnebí v letech 1009 a 1010, zaznamenal benediktin Byrhtferth, který žil v oblasti nazývané East Anglia: zima trvala od 7. listopadu do 6. února a byla chladná a vlhká, mokré horké jaro od 7. února do 8. května, horké suché léto od 9. května do 6. srpna a suchý chladný podzim od 7. srpna do 6. listopadu. Byrhtferth ovšem byl pouze jedním z mnoha duchovních, kteří podrobně zaznamenávali povětrnostní podmínky své doby.

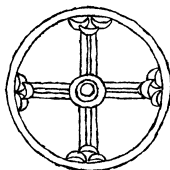
V 11. a 12. století bylo ve skutečnosti tepleji než v těch, jež předcházela bezprostředně před nimi, zato ve 13. a 14. století došlo k zhoršení podnebí; v tehdejších análech nacházíme zmínky o čím dál častějším výskytu záplav a sucha, z čehož vyplývá zvýšená nestálost klimatických podmínek. Velké mrazy a prudké vichřice lámaly stromy v lesích. V zimě z roku 1309 na rok

1310 zamrzla Temže a léta 1315 a 1316 se vyznačovala vytrvalými dešti. Nastala neúroda a mrtvé bylo nutné pochovávat do společných hrobů. Byla to doba epidemických onemocnění. Odpovídajícím způsobem se zvýšil i počet spáchaných zločinů.

Intenzivnější srážky, jimiž se vyznačovalo 14. století, doprovázelo kopání odvodňovacích stružek a budování vyšších domovních základů; kromě toho docházelo ke zvyšování podlah kostelů a k opouštění dolních konců vesnic. Tesař vystupující v „Mlynářově povídce“ z Chaucerových *Canterburských povídek* je doslova posedlý strachem z další velké potopy, která zaplaví celou Zemi. O zvlášť silné vichřici, která nastala 14. ledna 1362, se všeobecně věřilo, že byla předzvěstí Soudného dne. Ve středověku počasí vládlo všemu. Vnější ovzduší ovšem zároveň vytváří i vnitřní. Dějiny Anglie by tedy bylo možné napsat jako dějiny anglického počasí.

4.

Hroty oštěpů

Anglosaská kronika, sepsaná dávno po vyličených událostech, uvádí, že v roce 449 přijeli do Anglie „na pozvání od Wyrtegeorna Hengist a Horsa“; přišli Angličanům na pomoc proti vetřelcům, ale zůstali jen proto, aby posléze bojovali proti svým hostitelům. Jména Hengist a Horsa znamenají „kůň“ a „klisna“. Wyrtegeorn či Vortigern je prostě označení užívané pro nejvyššího pána či krále. V některých waleských letopisech se rovněž nazývá Vortigern „s odpudivými ústy“. Historie v sobě tedy jako obvykle nese mytologické prvky. Skutečnosti ostatně neodpovídají ani data.

Z dochovaných svědectví vyplývá, že Vortigern, který vládl spříseženství malých království, na něž byla rozdělena větší část země, povolal saské námezdné bojovníky, aby bránili Anglii proti Piktům útočícím ze Skotska a proti bandám různých nájezdníků přicházejícím z Irska. Šlo o starou známou strategii, k níž se pořímsnění obyvatelé Anglie uchýlovali v různých obdobích svých dějin.

Irové se vylodili na západním pobřeží, doslova na dosah oblasti Cotswolds. V tamním kopcovitém kraji se nacházel střed Vortigernova království, což možná vysvětluje, proč sehrál v následujícím zápase přední roli. Podle dochovaných zpráv se v Norfolku vylodili Piktové. Jejich válečníci si malovali lodě i těla v barvě mořských vln, aby je bylo hůř vidět. Rozhodnutí povolat Sasy tudíž bylo diktováno strachem a naléhavou nutností. Podle slov staré legendy připluli na třech lodích, které uvezly nejvýš několik set mužů. Lodí sice pravděpodobně bylo víc, avšak najatí bojovníci byli v každém případě proslulí krvežíznivostí stejně jako statečností. Družiny saských

válečníků, které podléhaly velení vojenského náčelníka, se klaněly božstvům, jimiž pro ně byly slunce a měsíc. Bojovníci zbožňovali boha války Wodena (Odina) a božstvo hromu Thora. Měli ve zvyku přinášet lidské oběti. Pili z lebek poražených nepřátel. Vpředu si vyholovali hlavu a v týle si nechávali růst vlasy, které jim spadaly až na záda, aby v boji vyvolávali dojem, že mají větší obličej. Jeden římský kronikář v 5. století napsal: „Sasové surovostí předstihují všechny ostatní. Útočí nečekaně, a když na ně napadení čekají, nepozorovaně se vytráť. Pronásledují-li, zajímají, prchají-li, unikají.“

Nejmocnější houfy saských válečníků byly rozmístěny v Kentu a kromě toho dostaly ostrov Thanet v ústí Temže. Další družiny bojovníků byly vyslány do Norfolkku a na pobřeží lincolnského hrabství. Icknielská cesta byla střežena. Zbývající vojáci pořímského vojska, kteří se ještě drželi na severu, byli soustředěni v mohutně opevněném Yorku. Poté byli do Anglie na Vortigernovo pozvání přepraveni další saští námezdní válečníci. Demonstrace síly však zřejmě stačila. Piktové zanechali úmyslu zahájit vpád. Iry zase odradila kmenová vojska ze západu a západní oblasti střední Anglie; na odrazení tehdejšího vpádu vetřelců se podílelo především království Kornviů, jehož hlavním městem byl Wroxeter.

Poté se však nad Vortigenovým vůdcovstvím vynořila ještě strašlivější hrozba. Jeho spojenci, krajně zneklidnění náklady na vydržování Sasů v zemi, buď nebyli s to, anebo ani nechtěli hradit náklady spojené s jejich přítomností. Kromě toho se nehodlali místo platby vzdávat půdy. Poté, co pominula bezprostřední hrozba, odmítli své obránce vydržovat. Podle různých kentských kronik prohlásili: „Nemůžeme vás živit a odívat, protože váš počet se neustále zvyšuje. Odejďte od nás. Už vaši pomoc nepotřebujeme.“

Žoldníci reagovali bezprostředně a rozhodně. Vzpoua Sasů začala v East Anglii a poté se rozšířila až do údolí řeky Temže. Vzbouřenci se zmocnili řady měst a venkovských oblastí, v nichž byli rozmístěni. Přivlastnili si četná rozsáhlá pozemková panství a zotročili mnoho místních obyvatel. Mohli se z první ruky přesvědčit o blahobytu země a vzápětí se jim v něm zalíbilo. Samotný ostrov Thanet se coby obilnice stal nesmírně cennou kořistí. Vzájemně spolčení Sasové poté vyzvali své soukmenovce, aby připluli a usadili se v zemi a pomohli společně ovládnout domácí obyvatele.

Přicházeli tedy další a další germánští přistěhovalci. Přední místo mezi nimi zaujímaly čtyři kmeny – Anglové ze Šlesvicka, Sasové z území kolem

Labe, Frízové ze severního pobřeží Nizozemska a Jutové z pobřeží Dánska. Žádní Anglosasové však neexistovali, dokud si je v 6. století nevymysleli kronikáři. Cesty, po nichž se ubíralo osidlování, byly už dány říčním systémem. Příchozí si proráželi cestu podél Temže, Trentu a Humberu.

Jutové se usídlili v Kentu, Hampshireu a na ostrově Wight – hvozd New Forest se kdysi nacházel na jejich území. Sasové se uchytili na horním toku Temže. Frízové se rozptýlili po celém jihovýchodě a uplatňovali velký vliv v Londýně. Anglové se usadili ve východní a severovýchodní Anglii – na začátku 6. století se obyvatelé východní části yorského hrabství už oblékali stejně jako oni. Šlo o malá, nepočetná společenství ovládaná nějakým vůdcem nebo významným rodem, jenž zaujímal přední postavení. Některým kmenům se domácí postavili na odpor, jiné uvítali. Další obyvatelé, kteří vůbec neměli v lásce své předcházející domácí pány, na něž museli pracovat, je prostě přijali. Všichni nově příchozí se nakonec přizpůsobili a podle průkazných genetických důkazů nakonec tvořili pět procent obyvatel, které dnes nazýváme Angličany; ve východních částech země přistěhovalci sice možná dosahovali přibližně deseti procent, avšak přesto nic ani náznakem nedokazuje, že by docházelo k úmyslnému vyvražďování a nahrazování místního obyvatelstva.

Přišli nejen proto, že je před sebou hnaly jiné kmeny, které se v té oblasti podílely na rozsáhlém stěhování směrem na západ, ale i z toho důvodu, že území jejich předků ohrožovalo moře, jehož hladina nebezpečně stoupala. Jak dokazují archeologické nálezy z Německa a Nizozemska, pobřeží v severozápadní Evropě v tehdejší době po celé délce postupně klesalo, a bylo tudíž naléhavě nutné najít si půdu někde jinde.

Vzpoua vzájemně spolčených Sasů zasadila Vortigernově prestiži a autoritě rozhodující ránu. Král byl svržen jiným pořímským britským vůdcem Ambrosiem Aurelianem, který vedl dlouhodobý protiútok proti Sasům a už deset let s nimi sváděl vyčerpávající boje. V roce 490 dosáhli domácí velkého vítězství na místě, jež je potomstvu známé pod názvem Mons Badonicus a které se podle všeobecného přesvědčení nachází u dnešního Bathu. V kronikách sice není zaznamenáno, kdo tehdy velel jejich vojsku, avšak v té době se poprvé vynořuje jméno svrchovaného krále Artuše. V historických dokumentech se ovšem mihne jen jako pouhý stín, známý coby *dux bellorum* neboli vojevůdce. Sice se tvrdí, že se zúčastnil

dvanácti bitev se Sasy, avšak místa, na nichž byly svedeny, dnes nelze stanovit. Na stránkách středověkých rytířských příběhů je mocným králem sídlícím s nádherným dvorem na hradě Kamelotu, jinak ovšem známém pod názvem Winchester; ve skutečnosti však možná byl vojenským velitelem, jehož hlavním opevněným sídlem bylo hradiště Cadbury. V době, kdy Artuš údajně žil, na něm byla obehnaná náspy plocha o celkové výměře 18 akrů (7,2 hektaru).

Domácí obyvatelé tedy sice odolali, avšak Sasové si přesto jakožto součást válečné kořisti, jíž se v bojích zmocnili, ponechali nadvládu nad Norfolkem, východní oblastí Kentu a východní částí Sussexu. Tak došlo k rozdělení země, jehož vnějším výrazem se snad stalo vybudování Wansdykeu, zemního náspu s příkopem, který měl germánským kmenům bránit v pronikání do střední části jižní Anglie. Na jedné straně té bariéry zůstala malá anglická království, na druhé germánské kmeny se svými vojevůdci. Z předtím nejvíc pořímsťené části země se stal domov „barbarů“. Život obvyklý ve městech a vilách v té oblasti se tudíž octl v nejistotě. Anglický kronikář z počátku 6. století Gildas nařiká, že „města naší země zůstávají nadále neobývaná jako předtím, dokonce i dnes jsou to zchátralé opuštěné zříceniny“. Tak vypadal saský „vpád“.

Některá menší i větší města však přesto nadále aktivně žila – jakožto tržiště a sídla úřední moci. Je známo, že si Sasové bezprostředně za hradbami Londýna v dnešní čtvrti Aldwych sice zřídili obchodní stanici, avšak ve starém městě přesto nadále stála majestátní sídla a konaly se v něm veřejné obřady. Na venkově nacházíme ještě pádnější důkazy týkající se trvalosti osídlení. Nemůžeme čekat, že v zemědělské praxi došlo k nějakým změnám. Germánští usedlíci zakládali stejné systémy polí; nově příchozí respektovali staré hranice a například v Durhamu uprostřed soustav políček a kamenných zdí postavených v prehistorickém období na sucho bez malty nacházíme germánské stavby. Snad ještě víc překvapuje, že se germánští usedlíci rozdělovali do skupin, které zachovávaly hranice starých kmenových království. Ponechávali nedotčené rozvržení krajiny. Posvátná místa Sasů s nepatrným časovým odstupem sledují rozmístění neolitických památek. Všechno podlehl minulosti.

Domácí obyvatelé po dvě tři pokolení udržovali germánské usedlíky v jistých mezích. Neměli bychom zapomínat, že v tehdejší době dosahovala

průměrná délka lidského života pětatřiceti let. Šlo tudíž o zemi mladých lidí, kteří se vyznačovali veškerou energičností a bezstarostností mládí. Nejvyšší představitelé země byli neuhlazení, energičtí a plní života.

Nejpozději v polovině 6. století se germánské kmeny rozhodly, že budou postupovat dál směrem na západ a využívat úrodnou půdu, která do té doby zůstávala mimo jejich dosah. K takovému náhlému vzepětí aktivity sice měli celou řadu důvodů, avšak nejpřesvědčivějším z nich zřejmě byl mor, který si ve 40. letech 6. století vyžádal velký počet lidských životů. Dýmějový mor a snad i jeho plicní forma se z Egypta rozšířily po celém předtím pořímsťněm světě. Zdá se, že spíš než domácí obyvatelé kosil nové usedlíky takovou silou a v takovém rozsahu, že se vyrovnal ničivým vlnám černé smrti ze 14. a poslední velké morové ráně ze 17. století. Někteří statistické předpokládají, že počet obyvatel se v té době snížil ze 3 000 000 či 4 000 000 na 1 000 000 osob. Země zůstávala na mnoha místech liduprázdná a bylo méně mužů, kteří by ji bránili. Anglové a Sasové se proto stěhovali směrem na západ. Anglosaská civilizace tudíž vznikla v důsledku pandemie.

Jeden ze saských vůdců – Ceawlin – pronikl do roku 577 až k Cirences-teru, Gloucesteru a Bathu; sedm let nato jeho síly vtrhly do středu země. V důsledku toho byli domácí králové zbaveni trůnu. Tak to probíhalo v celé zemi. Durotrigové usazení v Somersetu a Dorsetu byli vystaveni čím dál silnějším tlaku, což vedlo k rozsáhlému odchodu domácích obyvatel do Armoriky na severozápadním pobřeží Francie, v níž se jejich vůdcové zmocnili rozsáhlých území. Možná je tam i uvítali. Snad patřili k témuž kmeni. Tak vznikla Bretaň. Bretoňci si skutečně zachovali starou kmenovou sounáležitost a nikdy se nepovažovali za součást francouzského státu. Někteří se dokonce vrátili. Skupina Bretoňců bojovala ve vojsku Viléma Dobývatele a rozhodla se, že se usadí v západní Anglii, kde konečně našli domov.

Nakonec se domácí obyvatelé s novými usedlíky promísili a spřiznili natolik, že pojmy Sasové či Anglové úplně ztratily smysl. Ze všech se stali Angličané. Přesto však šlo o pomalý proces. Ještě dvě stě let po příchodu prvních Sasů značná část západní Anglie nadále podléhala vládě domácích králů; království Elmet, dnes známé pod názvem *West Riding of Yorkshire* (západní újezd yorského hrabství), se udrželo až do začátku 7. století a „anglo-saský vpád“ skončil teprve dobytím Gwyneddu, jehož se v roce 1282 zmocnil

Eduard I. Ještě na začátku 16. století se v Cornwallu mluvilo keltskou kornštinou a tento jazyk se přestal užívat teprve na sklonku 18. století.

Usazování germánských kmenů se dalo formou vytváření malých kmenových území, osídlených skupinami bojovníků a vymezených hranicemi, jež tvořily řeky. Tak Haestovi následovníci založili Hastings a Gillovi Ealing. Lidé z Peak Districtu, Chilterns a Wrekinu dostali samostatné zeměpisné názvy. Jarrow znamená „mezi Jyrwey“, což byl nepočtený kmen, který se nacházel uprostřed močálů i v Northumberlandu. Nekonečné množství malých kmenů se v zájmu obrany a válčení postupně spojovalo ve větší celky. Vůdci a ochránci kmenových náčelníků se stávali nadřazení králové a do roku 600 už začínala identifikovatelná království anglosaské Anglie vstupovat do éry písemně zaznamenané historie. Spolu s královstvími východních Sasů a obyvatel Mercie vzniklo rovněž království východních Anglů.

Šlo o hierarchizovaná společenství, založená na soustavě břemen a závazků, jež si vynucovali váleční vůdci a jejich družiny. Kromě nich existovali otroci, nádeníci bez přístupu k půdě, *ceorlové* neboli svobodné hlavy rodů a *thegnové* čili urození lidé, mezi nimiž panovaly všechny možné rozdíly a nerovnosti, pokud šlo o jejich postavení. Například peněžní tresty byly odstupňovány podle „ceny“ oběti. Byla to drsná a rozvratnická společnost, jejíž existenci umožňovalo výhradně trvalé vykořisťování nesvobodných osob. V tom smyslu se zřejmě příliš nelišila od žádného z předcházejících společenských uspořádání na území Anglie. Rousseauovský stát založený na přirozené rovnosti ve skutečnosti vůbec nikdy neexistoval. Naopak vždy vládlo zřízení založené na existenci pánů a poddaných.

A jak na tom tedy byli původní obyvatelé země? Přežili změnu vedení. Většina z nich obdělávala půdu a odváděla daně či poplatky svému pánovi. Historikové nikdy nepíší o průběhu běžného života, z jehož součástí se však skládá téměř celá životní zkušenost. Nadále existovali řemeslníci a kupci. Bylo přece v zájmu Anglů a Sasů, aby využili, co u nás zbývalo z pořímtštění kultury. Nevyvražďovali domácí obyvatele, protože je potřebovali. Vůbec nepociťovali nechuť k práci na polích a dokázali se rychle přizpůsobit tomu, jak místní lidé odjakživa hospodařili.

V prvních letech se však mezi novými usedlíky a domácími obyvateli možná uplatňovalo určité oddělování, to znamená jakýsi *apartheid*. Ger-

mánský výraz *walh* znamená člověka mluvícího keltským jazykem nebo latinsky a nakonec rovněž začal označovat nevolníka či otroka. Je z něho odvozen název Walesu a totéž platí o dalších místních názvech, například *Walton*, *Walsal* a *Walcot*. Čtenář si jistě vzpomene na řadu jiných podobných příkladů. Domácí obyvatelé tedy germánský vpád přežili.

Vetřelci ze země nevypudili ani křesťanství. V Londýně stejně jako v Yorku, Leicesteru a Exeteru byly nalezeny nejstarší kostely, jež byly postaveny na základech starších římských staveb. Archeologové je objevili i v jiných městech a v západní části země – to znamená mimo dosah germánských kmenů – po vzniku malých klášterních společenství křesťanská víra rozhodně vzkvétala. Jedno z nich sídlilo na vrcholu Glastonbury Toru.

V souvislosti s pokračující rozpínavostí germánských kmenů se začínala rýsovat konečná podoba samotné Anglie. Na severu se usedlíci zpočátku omezovali na oblast východního a jižního Yorkshireu; třeba v nich už předtím našli útočiště germánští bojovníci, kteří jejich příchod možná vítali. Založili království Deira, jež se rozkládalo na území zhruba odpovídajícímu dnešnímu yorskému hrabství mezi řekami Humber a Tees. Anglové se trvale usadili v Bamburghu, kde dodnes stojí hrad. Rozsáhlé anglosaské popelnicové pole se nachází u vesnice Sancton v *East Riding of Yorkshire* (ve východním újezdu yorského hrabství) a místní lidé až do 19. století používali nádoby a popelnice, které si z něho odnášeli. Domácí kmeny – Parisiové a Briganti – se sice snažily udržet mocné germánské usadlíky v náležitých mezích, avšak nakonec se ukázalo, že jejich úsilí je marné.

Podle kroniky Bedy Ctihodného *Církevní dějiny anglického lidu* nově přichozí usedlíci, vedení svým králem Aethelfrithem, do konce 6. století už dobyli četná území a porazili mnoho kmenů – „bud' z nich vyhnali původní obyvatelé a usadili tam své vlastní lidi, anebo si je podmanili a donutili je odvádět poplatek“. Tak obvykle probíhalo osídlování. Aethelfrith se stal králem Deiry i Bernicie, což bylo království ležící severně od Deiry, jehož území se rozkládalo od Durhamu až k Edinburghu a od Derwentwateru k Ayrshireu. Proto ho lze pokládat za prvního krále Northumberlandu.

Domácí kmeny a království byly navzájem rozděleny a nemohly zarazit vetřelce v jejich prudkém rozmachu. Stará království – Rheged (severozápadní Anglie), Strathclyde (jihozápadní Skotsko), Gododdin (severovýchodní Anglie a jihovýchodní Skotsko) – všechna do jednoho padla. Tlupy

bojovníků pomalu, ale jistě postupovaly směrem na sever a na západ. Germánští usedlíci sice možná nebyli příliš početní, avšak nakonec přesto ovládli rozsáhlé území plné vřesovišť a vrchů, které bylo poseté rozptýlenými zemědělskými usedlostmi a chalupami. Staré tradice však zůstávaly pevně zakořeněné, a právě proto si Yorkshire a Northumberland do značné míry udržely své uspořádání a zvyky.

Tehdejší boje mezi vetřelci a domorodými kmeny vedly k vzniku ryzí válečné poezie. Báseň *Gododdin* učinila ze svého autora Aneirina Homéra severu. Je napsána jazykem Britů a ve strohých kadencích zaznamenává vzdor domácích obyvatel země:

Rychlé koně a potřísněná zbroj se štítý,
ratiště vztyčených kopí a nabroušené hroty,
třpytící se kroužková zbroj a lesknoucí se meče.

Líčí svět válečníků s náhrdelníky z korálků a jantaru a válečnými poradami – svět bojů s prapory vysoce vztyčenými nad vojsky protivníků, vran a krkavců čekajících na oběti krvavých řeží a vznášejících se po obloze jako mraky, hostin provázených poháry medoviny a sladkých vín, psů a jestřábů, rohů na pití posílaných dokola za svitu svíček, krajiny ovládané vlky a mořskými orly, pána pokrytého šperky, který sedí v čele tabule. Tato poezie se vyznačuje asonancemi a vnitřními rýmy. Je výslovně a nepokrytě aristokratická. Není tak prostoupená strachem či smutkem jako anglosaská, která touží najít v síni svého dvorce útočiště a bezpečí před silami divokého světa.

Po Aethelfrithově smrti se stal northumbrijským králem jeho soupeř Edwin. Ke konci svého panování byl natolik silný, že dokázal dobýt ostrov Man, vtrhnout do severního Walesu a obsadit Anglesey. Chtěl se stát nejvyšším králem celé země a podle slov Bedy Ctihodného „za Edwinových časů mohla žena s dítětem u prsu projít celou zemí, aniž jí hrozilo sebe-menší pohanění“. Rovněž zavedl podél hlavních silnic v zemi soustavu kamenných nádrží, do nichž se přiváděla voda z nejbližších pramenů a u kterých byly k dispozici mosazné poháry. Fontánky s pitnou vodou tudíž nejsou ničím novým.

Zachovaly se dvě připomínky jeho vlády. *Edwin's burgh* neboli Edwinovo hradiště se dnes nazývá Edinburgh. A v nedávné době byly nalezeny

důkazy, že měl svůj palác. V northumbrijském Yeaveringu archeologové našli stopy honosného dvorce se síní, který byl obklopen dalšími stavbami, z čehož vyplývá, že v něm sídlil král se svými bojovníky a rádci. Chrám byl časem přestavěn v křesťanský kostel. Poněvadž sídlo bylo postaveno na místě, na němž se v době bronzové pohřbívalo, určitě se odjakživa považovalo za posvátné. Byla tam rovněž patrná dřevěná nezastřešená aréna či místo setkání se soustřednými řadami sedadel před vyvýšenou plošinou, která se užívala ke krajovým setkáním, při nichž se nejvyšší král mohl obracet na 300 svých družiníků. Bylo to místo určené pro veřejná prohlášení a veřejné soudy. Byla tam i rozsáhlá ohrada, do níž zaháněli zvířata předtím, než je porazili a požíli při bohatých hostinách. Další taková sídla, obklopená celým souborem příslušných hospodářských stavení, byla nalezena i v jiných částech země.

Představují život plný krvavých svárů a válčení, nadvlády a dynastických sňatků. Kolem krále se shromažďovali mladí bojovníci a vstupovali do jeho služeb, kdežto dobrý pán rozdával půdu a dary. Byla to bohatá a intenzivní kultura založená na násilí a pokrytá leskem zlata. Urození nosili neobyčejně nákladné oděvy a muži stejně jako ženy na sobě měli velké množství šperků. Muži chodili oblečení v plátěných suknicích upevněných na zápěstích a v pase lesklými sponami a pláště jim zdobily brože. Základem bylo zlato. V počátečních dobách křesťanské církve byly sochy světců a světic v nadživotní velikosti pokryté právě jím. Existovaly trůny ze zlata a nádherné krucifixy z téhož kovu. Nebyla to kultura v žádném smyslu barbarská, nýbrž se zakládala na formální okázalosti.

Země Východních Anglů rovněž měla své významné krále. Jejich území bylo rozsáhlé a zahrnovalo dnešní Norfolk, Suffolk a ostrov Ely. Bylo celistvé, protože vetřelci ovládli království Ikénů, jemuž kdysi vládla Boadicea. O tomto kmeni se sice nedochovaly žádné záznamy, avšak Beda Ctihodný přesto uvádí, že jeden z jejich prvních králů si činil nárok na vládu nad celou jižní Anglií. Začátkem 7. století tam Anglům vládl Redwald a na pohřebišti v Sutton Hoo byly nalezeny stopy po jeho vznešené nádheře. Předpokládá se totiž, že jde o jeho hrob v duchu složitých pohřebních rituálů běžných u germánských kmenů obývajících Švédsko.

Nešlo o lodní pohřeb. Sama loď je dlouhá 90 stop (27,4 metru) a v jejím středu byla nalezena přilba skandinávského typu, kroužková zbroj, bojová

sekera, meč inkrustovaný zlatem, několik kopí a štít zdobený zobrazeními ptáků a draků a zřejmě tam bylo i žezlo s bronzovým jelenem na konci a rovněž skvělá zlatá přezka. Kromě toho byly na místě nalezeny rovněž zbytky suknice se zlatými sponami v římském stylu stejně jako stříbrné číše, mince, kotlíky a lyra. Šlo tedy o místo posledního spočinutí nějakého krále. Za epitaf nám může posloužit citát z eposu *Beowulf*:

„Drahého pána, náramků dárce,
složili tehdy lodici v náruč,
reka ke stěžni, spolu s ním skvosty
z cizích krajů, cenné klenoty.“*

V další mohyle na tomtéž místě (celkem jich bylo nalezeno sedmnáct) archeologové našli kostry bojovníka a jeho koně. Jsou připomínkou společnosti založené na síle a dobovačnosti.

V samotné lodi se však žádné tělo nenašlo. Možná šlo o kenotaf, prázdný hrob sloužící jako památník. Mnohem pravděpodobnější však je, že dřevěnou rakev i tělesné pozůstatky zemřelého, které do ní byly uloženy, postupně rozložil kyselý písek, který převládá v celém okolí. Jedna památka na Redwalda se však přesto dochovala. Tkví v přilbě – jde o stříbrný plát se železným spodkem zdobený bronzem. Je to příšerná věc, bestiální a patřící spíš do světa nočních můr.

Život lidí za Redwaldovy vlády byl drsný a nelítostný. Pro chudé znamenal nepřetržitou dřinu, jejich strava byla podřadná a oděvy se šily z hrubých vlněných látek. Bydleli v chatách z proutí, případně omazaného mazanicí a s podlahou z udusané hlíny. Znali výhradně hrábě a srp, pluh, motyku a rýč. Bohatí se věnovali lovu a válčení. Pojídali nesmírné množství vepřového masa a zvěřiny. Zpíjeli se do němoty a byli tím proslulí. Obličejce měli často pomalované nebo tetované. Muži i ženy si barvili vlasy – u mužů se z barev těšily největší oblibě modrá, zelená a oranžová. Osoby obou pohlaví se krásily množstvím zlatých náramků. Malé hochy učili statečností a odvaze tím, že je vysadili na příkrou střechu, a když se na ní udrželi, aniž

* Přeložil Jan Čermák.

začali křičet strachem, uznali je za hodné žití. K zábavám patřily skoky, běhy a zápasy; mladík měl od čtrnácti let právo nosit zbraň.

Království Mercie zaujímal území dnešního Midlandsu – po Východních Sasech byl pojmenován Essex, po Středních Middlesex a po Jižních Sussex. Západní Sasové samozřejmě měli svůj Wessex, ale jejich území se jakožto správní jednotka nedochovalo. Mercie zůstávala až do dob Alfréda Velikého pouhou směsicí menších království a kmenový název Západních Sasů zněl Gewissae, to znamená „spříseženci“. Takové spojenecké kmeny postupovaly dál směrem na západ, až nakonec dobyly Devon a Cornwall. Germánské kmeny však pouze nepostupovaly proti domácím královstvím, bojovaly mezi sebou a docházelo k zuřivým střetnutím mezi kmeny z Wessexu a z Kentu.

Ten se přímo nabízí jako zajímavá ukázka kontinuity. Šlo o první část Anglie, v níž se usídlili germánští námezdní bojovníci a kupci, kteří tam možná získali trvalý pobyt už v dobách římské vlády. Právě proto se u nich správní struktury zavedené pořímskými domácími obyvateli zachovaly v nedotčené podobě. Usedlíci i domorodci nepotřebovali vzájemné konfrontace. Proto se domácí název území zachoval i poté, co se nadvlády zmocnili Jutové a další nově příchozí. Místní obyvatelé byli známi pod názvem „Cant-ware“, ale původ výrazu „Cant“ sahá až někam do prehistorických dob. Názvy měst Canterbury a Dover pocházejí přinejmenším z doby železné. Mnohé svědčí pro jejich trvalé užívání v osadách a na posvátných místech od doby železné až do časů Jutů a kostely v mnohých koutech Kentu jsou spojeny prehistorickými cestami. Typické rovněž je, že bývají spojeny s posvátnými studnami, prameny a světicemi, což všechno poukazuje na prehistorické náboženské uctívání příslušných míst.

Je však možné sledovat i další kontinuitu. První germánští příchozí byli podle zvyku země, z níž přišli, usazeni na půdě jako její svobodní vlastníci. Právě proto se krajina v Kentu spíš než panskými vesnicemi vyznačuje jednotlivými usedlostmi a samotami; neexistovala tam vůbec tradice společného obdělávání půdy patřící nějakému pánovi. V Kentu prostě nebylo místo pro mocné vlastníky půdy ani rozsáhlá panství. Ve zbývajících částech celé země nacházíme jen málo „obecní půdy“. Kentské hrabství vykazuje všechny známky „svobodného lidu“, jež Tacitus rozpoznal u severních národů.

Tato tradice se udržovala po celá staletí. Ve *Zprávě o Kentu*, již v roce

1570 sepsal William Lambarde, stojí, že „zemanstvo či neurození lidé nejsou nikde svobodnější a veselejší než v tomto hrabství... tím způsobem, že každý je svobodný vlastník půdy a všichni jsou spokojení a nesmírně se radují“. Ve skutečnosti bylo zvykové právo, jímž se řídila držba půdy v Kentu, zrušeno teprve v roce 1926, což je jediný známý případ práva platného výhradně v jednom hrabství, které se dochovalo až do 20. století. Taková nezávislost se ovšem projevila i jinak. V době selského povstání v roce 1381 byli „lidé z Kentu“ prvními, kdo se chopili zbraně a postavili se za Wata Tylera. Sedmdesát let nato pod vedením Jacka Cadea vyprovokovali lidové povstání proti nezákonnému zdanění. Jejich petice byla nazvána *Stížnost chudých neurozených z Kentu*. A lidé z Kentu také první povstali proti Richardu III. Za hornické stávky v roce 1984 si havíři z Kentu počínali nejbojovněji a nehlučněji. Stará historie se dosud projevuje. Ještě má svou váhu.

Zmíněné projevy kontinuity ovšem jen zdůrazňují měnící se podobu vládnutí zemi. Malá království ustoupila větším. Nejstarší daňový dokument platný pro celou Anglii, který pochází ze začátku 7. století, uvádí celkem devatenáct králů a patnáct národů. Ale i ta největší království se zakládala na původních domácích předchůdcích. Jutové z Hampshire a ostrova Wight převzali prehistorické území kmene Belgů, Východní Sasové drželi prastaré území Trinovantů a Jižní Sasové se usadili v rámci prehistorických hranic kmene Regnensů. Zachovali dokonce i hlavní města. Četné příklady dosvědčují, že kořeny země sahají skutečně velmi hluboko.

Významný kentský král Aethelbert, který vládl od konce 6. století do roku 616, zaujímá v anglických dějinách význačné místo jakožto panovník, který přivítal Augustina a podporoval jeho křesťanskou misii u germánských kmenů. Aethelbert byl ve spojení s franckými králi vládnoucími na evropském kontinentu a není vyloučeno, že Augustina pozval právě proto, aby jim prokázal úctu. V každém případě byl – jak ho nazval Beda Ctihodný – „*rex potentissimus*“ (nejmocnější král), který panoval anglickým územím táhnoucím se až k řece Humberu. Stal se rovněž prvním anglickým králem, který přijal křesťanství; teprve po něm následovali král Essexu a – ovšem nejednoznačněji – král východní Anglie. Jeho příklad však přesto měl pro úspěch misie rozhodující význam. Augustin obrátil na víru celou Aethelbertovu domácnost, a tím zároveň celou oblast podléhající jeho dru-

žiníkům. Lidé se připlazili ke kříži pod dvojím nátlakem nutnosti podřídit se a otrockého vzájemného napodobování. V celých davech se hrnuli ke kentským řekám, v nichž byli hromadně křtěni.

Nesmíme však zapomínat, že výše uvedený světec nepřišel obracet na víru domácí obyvatelé země, jejichž značná většina byla křesťany už předtím. Nebyl vyslán hlásat evangelium celé zemi – přišel pokřtít germánské usedlíky a jejich vůdce. V roce 597 přistál na Thanetu a poté kráčel v čele posvátného procesí, které za zpěvu hymnů následovalo stříbrný kříž. Aethelbert se pak náležitě odvděčil svým obrácením na víru. Chápal, jaké výhody jsou spojeny se zavedením toho, co nastoupilo po římském *imperiū* (římské svrchované moci). Důležitou součástí toho, co křesťanství přineslo Anglii, vlastně bylo opětné zavedení starých forem úřední moci. Poté, co Augustin obrátil na víru Kent a Essex, misionář, který byl vyslán spolu s ním, Paulinus, přivedl ke křesťanství Northumberland. Koncem 7. století konvertovaly pohanské oblasti Sussexu a ostrova Wight, a tím se celá Anglie stala součástí křesťanského světa. Mnohé ze starých domácích kostelů byly rozšířeny či přestavěny v anglosaském slohu a v hrazených městech zděděných po Římanech postavili mnoho velkých nových svatostánků. Nadále sloužila též posvátná místa, jež byla uctívána mnohem dříve, nevíme však jistě, zda byla kdysi spojena s projevy zbožnosti domácích obyvatel, nebo Římanů. Nejeden z dnešních katedrál ve svém jádru skrývá anglosaský kostelík postavený na základech chrámu, jenž sloužil pořímským obyvatelům dnešní Anglie.

Přední představitelé domácí církve rozhodně nepohlíželi nijak příznivě na uchvatitele, který přišel obrátit na víru jejich sasko-jutsko-fríské utlačovatele. Když si Augustin předvolal waleské biskupy, po jeho příchodu nepovstali na znamení úcty a jeho povýšenost je zarazila jakožto projev starých známých římských mravů. Domácí duchovní se v každém případě naučili pohrdat germánskými vůdci a ani se je nepokoušeli získat pro křesťanství. Byli to mniši a misionáři, kteří vyrostli v úctě ke keltským světcům (vzpomeňte na všechny kostelíky v Cornwallu) a neviděli nic závazného ani dobrého na církvi, jež byla v podstatě institucí biskupů a správců – ano, správců, kteří byli ochotni a odhodláni působit ve prospěch cizích králů. Duchovní na protilehlém břehu řeky Severnu by za nic nepojedli z jedné mísy s pořímským knězem, a dokonce ani nedovolovali svým psům, aby

některého z nich olízli. Přesto však v souboji dvou věr nakonec podlehli. Křesťanství v Anglii se stalo součástí římskokatolické církve a stará víra domácích obyvatel uschla jako hrozen na révě. A nejde o první ani poslední případ ztráty kulturní paměti.

Sami králové si uvědomovali všechny výhody, jaké přinášela římská víra. Kristus poskytoval ve válce mocnější podporu než Woden a křesťanský bůh nabízel účinnější vládnutí než Thor. Jeden do té doby pohanský kněz si – aby to dokázal – dal tu práci, že zbořil svůj vlastní chrám. Římská církev měla raději panování silných králů a jednotnou státní správu, poněvadž to velice usnadňovalo náboženské řízení společnosti. Kněží znali písmo a v dobách, v nichž se vydávaly právní dokumenty, listiny opravňující k držení majetku a všechny možné proklamace, se stali nezbytnými administrátory státu. Téměř vzápětí poté, co první misionáři vstoupili na půdu ostrova Thanet, začali okolní králové vydávat zákony. „Zabije-li někdo člověka, má, jak je zvykem, zaplatit *wergild* 100 šilinků. Dojde-li k trhání vlasů, má být jako odškodné vyplaceno 50 *sceatů* [stříbrných pení].“

Králové rovněž při veřejných obřadech s oblibou přebírali rádobu liturgickou roli ztělesněním svého lidu. Umožňovalo jim to posilovat vlastní moc a autoritu. Umožňovalo jim to získávat si úctu a zajišťovat poslušnost. V téže době se v Anglii objevují královští světci. Krále Edwina a Aethelberta zná potomstvo coby svatého Edwina a svatého Aethelberta. Čas od času docházelo k nepřátelským reakcím. Kentského krále Sigeberhta zabili dva jeho příbuzní, poněvadž se nemohli smířit s tím, že neustále odpouštěl svým nepřátelům.

Celkově vzato však křesťanství pomáhalo upevňovat jednotu království. Abychom oprášili starou katolickou zásadu – národ, který se modlí pospolu, také pospolu zůstává. Podpora, jíž se od kněží dostávalo morální kázni, se prakticky projevovala ve společenské disciplíně v zemi. Na tělesných pozůstatcích nalezených na území sahajícím od Kentu k Wessexu a od Mercie až po East Anglii v hrobech vznešených paní ze 7. století se projevuje větší jednotnost, pokud jde o ozdoby. Různé oblasti země se tedy pomalu, ale jistě sblížovaly. Jediná anglická církev zřejmě vyžadovala za dějiště svého působení jednotný anglický národ. A právě v době obrácení na křesťanství se všichni lidé žijící v zemi změnili – řečeno slovy papeže Řehoře Velikého – v „Angelcynn, anglického plemene“. Krátce nato byl sesta-

ven seznam „božích svatých, kteří spočívají v anglické půdě“. Beda Ctihodný psal o „Svaté církvi anglického národa“, čímž mezi řádky vyloučil Wale-sany a Pikty. Anglii, jak ji chápeme dnes, tudíž vytvořila křesťanská církev.

Církev se tedy stala podstatnou součástí vlády. Právě proto se vymezení jednotlivých diecézí drželo hranic starých kmenových království. Například worcesterská zaujímalá tutéž oblast, jakou obývali Hwicceové, a herefordská se kryla s územím Magonsaetanů. Meze úřední autority prostě byly předány dál. Diecézní synody připomínaly parlamenty, v nichž se debatovalo o zákonech a ve kterých se mohli setkávat pokrevní příbuzní. Biskupové byli v každém případě aristokraté, pocházeli z různých královských rodů země. Když král svolal církevní synod do Londýna, účastnili se ho vedle církevních i světských páni.

Královy výnosy byly bez výjimky formulovány církevním tónem. Oba arcibiskupové – yorský a canterburský – sestavovali po poradě s králem právní kodex země. K vůbec první oficiální odluce církve od státu došlo teprve po příchodu Normanů do Anglie. Opati a biskupové často v podobném duchu patřili k válečnickým družinám velkých pánů: jeden z biskupů – sherborneský Heahmund – padl v krvavé bitvě s vetřelci přicházejícími ze severu. Možná při tom plnil starou roli pohanského velekněze vedoucího do boje družiny bojovníků.

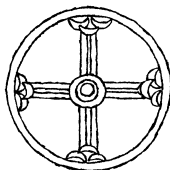
Existovala početná společenství kněží, mnichů a řeholnic, známá pod názvem *minsters*, kláštery, které – jak sám výraz napovídá – ve svém okolí vykonávaly duchovní správu a službu. V období od 7. do 9. století vznikly celé stovky takových fundací, aby každý kraj měl svůj minster. Tyto instituce představovaly původní výraz křesťanské Anglie i se vši energií a mocí, jež obvykle bývá vlastní všem počátkům. Sloužily jako střediska patronace a učenosti, podporovaly obchod a zemědělství. Svými požadavky na naturální rentu uspořádávaly okolní venkov. V podstatě byly královskými dvory a jejich opati a abatýše se stali neoddelitelnou součástí aristokracie, v jejíž hierarchii zastával nejvyšší postavení Ježíš Kristus. Byly v nich zlaté poklady a ostatky svatých. Kněží procházeli svými územími a kázali, a právě proto je Anglie dodnes poseta kamennými kříži, které označují místa, na nichž se konaly bohoslužby.

Ministry poté úměrně tomu, jak se v celé zemi vytvářela soustava vesnických a farních kostelů, postupně ztrácely náboženskou moc. Přesto však

přežily. Z některých se staly skvělé kostely a katedrály. Jiné se dočkaly nového života v podobě vzkvétajících měst. Jejich názvy jsou součástí struktury země – kromě tisíců dalších připomeňme alespoň Axminster, Kidderminster, Westminster. Mnohá další města – například Hexham, Barking, Godalming, Oundle, Reading nebo Woking – jsou rovněž přímým pokračováním tehdejších raných založení. Anglie je zkrátka dosud plná minsterů.

5.

Krvavý orel

Nejpozději do začátku 9. století v Anglii vznikla všeobecně vzato tři dominantní království – o nadvládu spolu bojovaly Wessex, Mercie a Northumbrie –, ta však obklopovala další, menší – East Anglia, Kent, Sussex a Essex –, která spolu také neustále zápolila. V 7. století zaujímala přední místo Northumbrie, v 8. ji vystřídala Mercie a v 9. se do popředí dostal Wessex. Byly to vyspělé státy se složitě propracovanou státní správou a daňovým systémem, jež byly s to provádět tak rozsáhlé veřejné práce, jako byla například stavba Offova valu s příkopem, který byl dlouhý 98 mil (158 kilometrů). V tom smyslu připomínaly své prehistorické předchůdce. V oběhu byly běžné mince, z nichž stříbrná pence či *sceat* se pod vlivem všudypřítomného obchodu rozšířila prakticky všude.

Uvedená tři království byla nakonec sjednocena ohněm a mečem a vzestup jednotného království si částečně můžeme vysvětlovat jako zoufalou reakci na vnější ohrožení. V roce 790 přistály na dorsetském pobřeží u Portlandu tři lodě plné mužů z Norska; z Dorchesteru je v domnění, že jsou to kupci známí v tom kraji, vyjel uvítat nějaký úředník, který je pak chtěl doprovodit do města. Příchozí ho však obklopili a na místě zabili. Nebyli to totiž kupci, ale válečníci.

Tři roky nato přepadli muži z norských lodí klášter svatého Cuthberta na ostrově Lindisfarne. Nájezdy byly stejně nečekané jako nevíтанé. Řádový dům byl vypleněn a nájezdníci pobili meči mnoho mnichů. „V Anglii nikdy nenastala taková hrůza, jakou teď trpíme od pohanského plemene,“ psal tehdejší kronikář, „ani nikoho nenapadlo, že by z moře mohl být proveden

takový vpád.“ Rok nato padl za oběť útoku klášter v Jarrow. Až do té doby se takových nájezdníků neobával, protože lidé ze severu předtím připlouvali jako mírumilovní kupci. Jak o tom svědčí nálezy z jejich pozdějších osad v Yorku a Dublinu, skvěle se vyznali v obchodování. Lidé ze Skandinávie se dávno před zahájením nájezdů usazovali v East Anglii. Dějiště eposu *Beowulf* z 8. století je možné hledat právě v jižním Švédsku.

Muži připlouvající z Norska byli v té době nejčastěji známí pod názvem *Norsemen*, to znamená Seveřané, nebo – jak tomu je v anglických pramenech – Vikingové; týž název se užíval rovněž pro příchozí z Dánska, ale dominantní sílu zpočátku tvořili norští bojovníci. Tito *víkingar* byli „lidé od fjordů“. Přicházeli, protože jejich vlastní území trpěla v důsledku toho, že vznikala nová centralizovaná království, což pak vedlo k formování válečnických houfů ochotných za všech okolností zabíjet a plenit. Dánskou zemi rovněž ohrožoval francký král a později císař Karel Veliký, což ještě víc ohrožovalo moc vládnoucí elity. K vyslání stovky lodí stačí pouhý jediný okamžik strachu. A právě v tehdejší době byla rovněž dovedena k vrcholu dokonalosti konstrukce dlouhé lodi. Seveřanům tedy doslova vanul do plachet příznivý vítr.

Takové krvavé výpravy ovšem měly ještě další příčinu. Kláštery na ostrově Lindisfarne a v Jarrow se nestaly terčem útoku jen pouhou náhodou – byly úmyslně zvoleny jako názorná ukázka pomsty. Soustředěný nápor křesťanského panovníka Karla Velikého na „pohany“ ze severu vedl k zničení jejich posvátných míst a svatyní. Slavný král porazil Jörmunr, jenž byl posvátným stromem Norů. Byla snad možná skvělejší pomsta než zpusťování institucí zasvěcených křesťanskému Bohu? Křesťanští misionáři, kteří přišli do Norska, přece připluli z kláštera na ostrově Lindisfarne. Proto bylo jeho zničení skvěle vypočítaným činem. Šlo o začátek tažení, jež by se dalo nazvat protikřesťanským. V roce, v němž klášter vyhořel, se po rozechvělé anglické obloze přehnala temná mračna neblahých předtuch. V *Anglosaské kronice* čteme, že v roce 793 se „nad Northumberlandem objevila hrozivá znamení a zoufale vyděsila lidi; křížovaly se obrovské blesky a bylo vidět ohnivého draka, jak letí po obloze“.

Avšak zmíněné nájezdy byly pouhým varováním, seizmickým otřesem předcházejícím vyšlehnutí ohně. Obyvatelé Anglie začínali podléhat úzkosti a z archeologických nálezů vyplývá, že se mnozí raději uchýlili do bezpečí hrazených měst. V té době byla sepsána nejstarší klášterní kronika,

kteřou po čase zařadili do první verze *Anglosaské kroniky*. Mnichovu ruku při psaní možná vedlo přesvědčení, že se svět mění k horšímu.

V roce 830 začaly nájezdy nanovo. Houfy „pohanů“ připluly, aby se zmocnily půdy, otroků a žen. Tři roky nato se obořily na ostrov Sheppey u severního pobřeží Kentu. Ten, jak napovídá už sám název, oplýval ovce a žirnými pastvinami. Proto byl skvělou kořistí. Seveřané byli přece proslulí chovatelé stád. V průběhu následujících třiceti let došlo k dvaceti dalším přepadením, především ze strany nájezdníků pocházejících z Dánska. Kent a East Anglia se staly přitažlivými cíli a k první námořní bitvě v anglických dějinách, v níž byli vetřelci nakonec odrazeni, došlo právě u kentského města Sandwiche. Zato přístav v Portsmouthu vyplnili dokonale. Londýn a Rochester zažily útok. Northumberlandské vojsko bylo v bitvě poraženo. Nebezpečí hrozilo ze všech stran.

Některým válečníkům se podle toho, jak se oblékali a jaké vytí vydávali v boji z hrdel, říkalo „vlčí pláště“. Měli vysoké štíty připomínající tvarem dětské draky a do svých obětí bušili bojovými sekerami nahánějícími hrůzu. Jiní byli známí „berserkové“, zběsilí nordičtí bájní bojovníci, kteří neměli žádnou ochrannou zbroj a útočili na nepřitele v záchvatech krvežíznivé zuřivosti. Ságy vypravují o jednom bojovníkovi, který byl znám pod přізviskem „dětský muž“, protože na rozdíl od ostatních spolubojovníků odmítal narážet malé děti na hrot kopí. A takoví lidé byli postrachem Anglie.

Nájezdy však prostě byly pouhou předehrou ke skutečné invazi. V roce 865 se početný houf Dánů vrhl na East Anglii. Tamní končiny jejich předkové totiž nejlépe znali a mnozí se tam už usadili. Tito muži nepřišli drancovat a zase odplout, přišli se v zemi trvale usadit. Určitě není náhodou, že v téže době se ve Skandinávii výrazně zvýšil počet obyvatel, což vyvolávalo čím dál naléhavější nedostatek půdy.

Dánové připlouvali po tisících na stovkách lodí, z nichž každá unesla nejvýš třicet osob. V East Anglii pobýli celých dvanáct měsíců, zmocnili se místních zdrojů a zvláště shromáždili početné stádo dobrých koní. Vybudovali opevněné body či obranná ležení, z nichž ovládali okolní území. V roce 866 vytáhli na York a vzápětí jej dobyli. Odtud ovládli celý Northumberland. Poté vyrazili na jih a zmocnili se Nottinghamu. Mercijský král se sice obrátil na krále Wessexu se žádostí o pomoc, avšak nakonec byl přesto nucen se nepříteli vykoupit.

Dánové ovládli dvě království: Northumbrii a East Anglii. Krále jejich území čekala poprava v podobě rituálu „krvavého orla“, při němž jim byly z těla vyrvány plíce a přehozeny přes ramena, aby připomínaly složená orlí křídla. Listiny, zdobené knihy i diecézní záznamy vedené v obou královstvích zmizely. Pro velké majetníky půdy to byla doba zkázy.

Dánové si v roce 870 zřídili důležitý tábor v Readingu a zahájili přípravu k vpádu do Wessexského království. A právě v tom okamžiku anglických dějin se na scéně objevuje Alfréd. S Dány se utkal už předtím, když jeho starší bratr přišel na pomoc Mercii. Teď však byl králem. Nelze ovšem tvrdit, že by jeho první kroky byly úplně hrdinské. Po řadě utrpených porážek si vykoupil od dánského vojska mír penězi a poklady. Přivola na svou hlavu hněv a nenávist mnichů z Abingdonu, protože je tím připravil o jejich bohatství – v jejich kronice ho nazývají „Jidáš“. Dánové se potom vrátili do Londýna, který mezitím rovněž ovládli. Alfrédovi nějakou dobu nezbývalo, než aby se spokojil s postavením poplatného krále, a kromě toho byl nucen odebírat od Dánů stříbro, z něhož razil vlastní minci.

Vetřelci, kterým nadále šlo o naprosté ovládnutí celého Wessexu, pořádali další útoky a vpády, poněvadž je neodolatelně lákalo poslední anglické království, které jim ještě odolávalo, a tudíž bylo rozhodujícím činitelem z hlediska dosažení nadvlády. Alfrédovo vojsko většinou zřejmě pouze zpovzdálí sledovalo houfy Dánů, když prováděly nájezdy nebo zabíraly další území, a sám král byl po jedné zvlášť krvavé porážce u Chippenhamu nucen hledat útočiště v somersetských močálech. Tam se u Athelney opevnil v ležení a právě z doby jeho pobytu uprostřed močálů pochází historka o tom, jak spálil koláče, jež měl hlídat, kterou sice kdysi znala celá pokolení anglických školáků, avšak ve skutečnosti jde o výmysl pocházející z 11. století, který měl zdůraznit jeho zoufalé postavení, jež předcházelo konečnému vítězství. A to pak také přišlo.

Na jaře roku 878 Alfréd shromáždil své bojovníky ze Somersetu, Wiltshireu a části Hampshireu na místě zvaném „Egbertův kámen“. U wiltshireského Edingtonu vybojoval s dánským vůdcem Guthrumem slavnou bitvu, v níž byli Dánové poraženi. Guthrum se s výsledkem boje smířil a s několika svými vojenskými veliteli byl pokřtěn a stal se křesťanem. Alfréd se při tak významném aktu obrácení na víru, kdy Guthrum přijal wessexské jméno Athelstan, stal při křtu jeho kmotrem. V boji mezi pohany a křes-

ťany tedy zvítězilo křesťanství. Válka stejně jako zápolení o půdu představovala boj o víru.

Položme si však otázku, jak je možné, že Alfréd a Guthrum uzavřeli tak svatou či nesvatou alianci. Oba byli téže krve. Dán Guthrum a Sas Alfréd byli velkými králi téže posvátné tradice. Alfréd sice byl křesťanský panovník, avšak přesto rovněž odvozoval původ svého královského rodu od Wodana. Germánské a skandinávské kmeny byly blízce spřízněny. Měly vzájemně společného mnohem víc, než kolik toho sdílely s obyvateli Cornwallu či Devonu. V určitém smyslu byli příbuzní. A tak se nakonec dohodli, že si Anglii rozdělí mezi sebou.

Alfréd na tom ovšem nebyl tak dobře, aby si mohl diktovat podmínky. Jednání se konala ve znamení neustálé hrozby ze strany dánských vojenských sil, které ještě zůstávaly na území Wessexu. Guthrum už byl králem země ležící východně odtud a prostírající se od Temže až k Humberu a vůbec se nehodlal Anglie vzdát. Proto si ponechal, co dobyl silou zbraní. Alfréd mu nepochybně dal rovněž peníze. V jedné pasáži uzavřené smlouvy se tvrdí, že „my všichni oceňujeme Angličana i Dána stejnou sumou“. Jinak řečeno vládla mezi nimi rovnost.

Tak tedy vznikla část země, které se do 11. století začalo říkat „*Danelaw*“. Zahrhovala v podstatě větší část severní a východní Anglie a území na severozápadě země, na němž se usadili Norové. Postup osidlování nabýval na intenzitě úměrně tomu, jak velitelé dánského vojska z Anglie přiváděli jednu vlnu přistěhovalců z pobřeží severozápadní Evropy za druhou. Kroniky užívají obrat, že půda, „byla rozdělována“, z čeho mlčky vyplývá, že o ní rozhodovala nějaká vyšší moc. Pozdější usedlíci se museli spokojit s méně úrodnou půdou, než jakou dostali jejich předchůdci. Dánští zemědělci byli usazováni u *burghs*, totiž hradišť či měst s dánskými posádkami, a z uvedeného výrazu pochází moderní název *borough* (statutární město a volební obvod). Taková opevněná místa bylo možné využívat jak pro účely obrany, tak veřejného shromažďování.

Nejdůležitějšími územními celky v rámci Danelaw bylo následujících pět: Nottingham, Leicester, Derby, Stamford a Lincoln. Všechny samozřejmě existují dodnes a ze všech kromě Stamfordu se stala střediska hrabství. Slova převzatá ze skandinávských jazyků však dokazují, že celá severní a východní část země byla asimilována nově příchozími usedlíky. Máme